

Avtebî (ö. 511/1118), el-İbâne'si ve Arap Diline Katkıları

Awtabî, His al-Ibānah, and His Contributions to Arabic Linguistics

Lütfi ÖZBEY

(Sorumlu Yazar | Corresponding Author)

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Bayburt University, Faculty of Theology, Department of Arabic Lang. and it's Rethoric
Bayburt / Türkiye

lutfiozbey@bayburt.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0001-6004-1857> | <https://ror.org/050ed7z50>

Makale Bilgisi

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 25/06/2025
Kabul Tarihi : 27/07/2025
Yayın Tarihi : 30/09/2025

Article Information

Article Type : Research Article
Received : 25/06/2025
Accepted : 27/07/2025
Published : 30/09/2025

Atıf

Özbey, Lütfi. "Avtebî (ö. 511/1118), el-İbâne'si ve Arap Diline Katkıları". *Ordu İlahiyat* 5 (Eylül 2025), 60-84. <https://doi.org/10.70674/oi.1725824>

Citation

Özbey, Lütfi. "Awtabî, His al-Ibānah, and His Contributions to Arabic Linguistics". *Ordu Divinity* 5 (September 2025), 60-84. <https://doi.org/10.70674/oi.1725824>

İntihal | Plagiarism

Bu makalede intihal taraması yapılmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir. [İntihal.net](https://www.intihal.net) - [Turnitin](https://www.turnitin.com)

This article has been scanned for plagiarism and it has been confirmed that it does not contain plagiarism. [İntihal.net](https://www.intihal.net) - [Turnitin](https://www.turnitin.com)

Etik Beyan | Ethical Statement

Yapay Zekâ Kullanımı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde Yapay Zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. Bu makale, "el-'Avtebî'nin Arap Sesbilimi, Sözcükbilimi ve Gramerine Katkıları -El-İbâne Örneği-" adlı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir. [Lütfi ÖZBEY](#)

Use of Artificial Intelligence: No Artificial Intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles. This article is derived from the unpublished doctoral thesis titled "Contributions of al-'Avtebî to Arabic Phonetics, Lexical Science, and Grammar: The Example of al-Ibâne." [Lütfi ÖZBEY](#)

Hakem Sayısı | Referees

İki Dış Hakem | Two External Referees

Değerlendirme | Review

Çift Kör Hakemlik | Double Blind Referee

Etik Bildirim | Complaints

orduilahiyatdergisi@odu.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans | Copyright & License

Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](#) lisansı altında yayımlanmaktadır.

The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the [CC BY-NC 4.0](#) license.

Öne Çıkanlar

- Ebü'l-Münzir el-Avtebî hicrî VI. yüzyılda yaşadığı düşünülen Ummanlı bir âlimdir.
- Avtebî'nin doğumu, nesebi ve ilmi kişiliği hakkında araştırmacıların elinde yeterli bilgi bulunmamaktadır.
- Avtebî, tarih, soybilim ve İbâzî fıkıhı gibi birçok alanın yanı sıra Arap dili alanında birçok eser kaleme almış, ancak bunlar arasından sadece *el-İbâne* adlı eseri günümüze ulaşmıştır.
- Elimize ulaşan *el-İbâne* adlı eseri ile Arap diline önemli katkılar yapmış, yaşadığı dönemde kullanılan birçok teknik terimin günümüze ulaşmasını sağlamıştır.
- Günümüzde bulunduğumuz coğrafyada Avtebî'nin ve el-İbâne'sinin ilim çevreleri tarafından bilinmiyor olması onunla ilgili yapılacak çalışmaları daha önemli hale getirmektedir.

Highlights

- Abu'l-Munzir al-Awtabî is an Omani scholar believed to have lived during the 6th century AH.
- There exists a paucity of reliable information concerning al-Awtabî's birth, genealogy, and intellectual persona in the available scholarly sources."
- He authored numerous works in fields such as history, genealogy, Ibadi jurisprudence, and Arabic linguistics; however, only his work *al-'Ibānah* has been preserved.
- Through *al-'Ibānah*, Awtabî made significant contributions to the Arabic language, notably preserving many technical terms used in his time.
- The relative obscurity of Awtabî and his work *al-'Ibānah* within contemporary academic circles in our region highlights the need for further scholarly research on his legacy.

Awtabī, His *al-Ibānah*, and His Contributions to Arabic Linguistics

Extended Abstract

This study explores the life of Abū'l-Mundhir al-Awtabī, his major work titled *al-Ibānah*, and the contributions he made to the Arabic language through this text. Al-Awtabī was born in the town of Awtab, located in the city of Suhār, one of the most significant urban centers of Oman. The era in which al-Awtabī lived was marked by political instability and conflict across Oman and its surrounding regions. These circumstances led to the destruction of many libraries and manuscripts, resulting in the loss of countless historical documents and scholarly works. Due to the scarcity of sources, the exact date of al-Awtabī's birth remains a matter of debate among historians. Very little is known about his early life, the teachers under whom he studied, or the students he may have trained. Despite this limited biographical information, it is well-established that al-Awtabī authored several significant works in the fields of Ibādī jurisprudence and Arab genealogy (nasab studies). Among these, his comprehensive twenty-three-volume treatise on Ibādī fiqh is considered one of the foundational sources of the Ibādī legal tradition. In addition to his work in jurisprudence and genealogy, al-Awtabī—despite limited access to scholarly resources—emerged as one of the leading intellectual figures of his time in the field of Arabic linguistics. His magnum opus, *al-Ibānah*, composed in the fifth century of the Islamic calendar (11th century CE), is regarded as one of the most significant works in Arabic linguistics in terms of both content richness and volume. The work covers a wide array of linguistic and philological topics, including phonetics, morphology, syntax, rhetoric, proverbs, and classical poetry, in addition to discussions on Qur'anic exegesis (tafsīr), prophetic traditions (ḥadīth), and Qur'anic recitation (qirā'āt). In *al-Ibānah*, al-Awtabī discusses linguistic issues in meticulous detail, often citing the views of earlier scholars. He supports his analyses of word meanings with examples drawn from various classical Arabic poems, thereby grounding his philological claims in authoritative literary evidence. His methodological approach places particular emphasis on textual attestation, beginning with the Qur'an and ḥadīth, and extending to pre-Islamic and early Islamic poetry, as well as proverbial expressions. This multifaceted evidentiary base not only strengthens his linguistic arguments but also reflects the broader intellectual currents of his time. One of the most notable features of *al-Ibānah* is its alphabetical arrangement, which was relatively innovative for the period and provided significant ease of use for readers and scholars. The words are treated comprehensively, with attention paid to aspects such as phonetic variation, morphological structure, syntactic function, differences in qirā'āt, and rhetorical nuances. These dimensions are carefully analyzed in a manner that displays both scholarly precision and linguistic sensitivity. Al-Awtabī titled his work *al-Ibānah*—meaning “clarification” or “elucidation”—precisely to emphasize its clarity and its intent to explain the Arabic language in a systematic and accessible manner. The alphabetical structure of the work has raised an important question among contemporary researchers: Should *al-Ibānah* be classified as a linguistic encyclopedia or as a lexicon (dictionary)? This debate remains unresolved, as the work combines the organizational features of a dictionary with the thematic depth and cross-disciplinary relevance characteristic of encyclopedic works. Aside from *al-Ibānah*, only a few other works attributed to al-Awtabī are known, and even these are identifiable solely by name. These titles are mentioned within *al-Ibānah* itself, which suggests that he authored additional linguistic treatises. However, none of these works have survived in manuscript form, nor have any physical copies been discovered in modern manuscript collections. As such, scholarly analysis of al-Awtabī's contributions to Arabic linguistics is necessarily limited to *al-Ibānah*. Although academic interest in al-Awtabī and his writings has grown in various Arab countries—particularly in Oman, where he holds significant historical and intellectual stature—there is a marked lack of scholarly research on his work in Turkey. To date, no comprehensive academic study has been conducted in Turkey apart from the present research. This absence significantly enhances the importance and originality of the current study, particularly with respect to its potential contribution to both Turkish and broader Islamic philological scholarship. A major challenge in studying al-Awtabī and his legacy lies in the lack of codicological analysis of his manuscripts. It is clear from internal references that he not only authored multiple works but also made handwritten notes and marginalia in the copies of texts he was studying. Yet, these manuscripts remain underexamined from a codicological perspective. The absence of such detailed studies has hindered efforts to precisely determine the historical period in which al-Awtabī lived and wrote, thus perpetuating uncertainties surrounding his biography. Therefore, this study highlights the urgent need for codicological examination of al-Awtabī's extant and referenced manuscripts, with the aim of establishing a more accurate historical context for his life and works. Codicological methods—such as analyzing watermarks, script styles, binding materials, marginal annotations, and colophons—could provide critical insights into the timeline of his intellectual activity. Such research would not only shed light on the chronological framework of his writings but also contribute to a better understanding of manuscript transmission practices in the Ibādī scholarly tradition. In conclusion, Abū'l-Mundhir al-Awtabī represents a critical yet underexplored figure in the history of Arabic linguistics and Islamic jurisprudence. His only extant linguistic work, *al-Ibānah*, serves as a comprehensive and methodologically sophisticated resource that engages with multiple linguistic disciplines while reflecting the broader intellectual traditions of his era. Given the current gaps in scholarly knowledge—particularly in the codicological and biographical dimensions—further research is essential to fully appreciate his contributions and to accurately place him within the intellectual landscape of the Islamic world.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, al-'Awtabī, al-Suhārī, al-Ibānah, Linguistics, Arabic Encyclopedia.

Avtebî (ö. 511/1118), *el-İbâne*'si ve Arap Diline Katkıları

Öz

Bu çalışma Ebü'l-Münzir el-Avtebî'nin hayatı, *el-İbâne* adlı eseri ve bu eser aracılığıyla Arap diline katkılarını ele almaktadır. Avtebî, Umman'ın önemli şehirlerinden biri kabul edilen Suhâr kentinin Avteb kasabasında doğmuştur. Müellifin yaşadığı dönemde Umman ve çevresi çeşitli siyasi karışıklıklara sahne olduğundan birçok kitap ve kütüphane tahrip edilmiş, bu nedenle o döneme ait çoğu bilgi ve belge kaybolmuştur. Avtebî'nin de tam olarak ne zaman dünyaya geldiği hususu tarih bilimciler arasında tartışmalı bir konu olmuştur. Çocukluğu, ders aldığı hocaları, yetiştirdiği talebeleri gibi konularda yeterli bilgi bulunmayan Avtebî, İbâzî fikhî ve Arap soy bilimi gibi bilim dallarında önemli eserler telif etmiştir. Özellikle İbâzî fikhî alanında kaleme aldığı yirmi üç ciltlik eseri, bu mezhebin ana kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu ilimlerin yanı sıra Avtebî, kısıtlı imkanlarına rağmen Arap dil bilimi alanında da yaşadığı dönemin en önemli ilmi şahsiyetlerinden biri olmayı başarmıştır. Avtebî'nin *el-İbâne* adlı eseri, hicrî beşinci asırda Arap dili alanında kaleme alınmış içeriğinin zenginliği ve eserin hacmi bakımından en önde gelen eserlerden biridir. Eser; ses bilimi, sözcük bilimi, cümle bilimi belagat, darb-ı mesel, şiir gibi konuların yanı sıra tefsir, hadis ve kıraat gibi alanları da ihtiva etmektedir. Avtebî, *el-İbâne*'de dil konularını farklı âlimlerin görüşlerini zikrederek detaylı bir şekilde ele almaktadır. Anlamını tespit sadedinde zikretmiş olduğu kelimeleri, farklı Arap şiirleri ile de desteklemektedir. Avtebî *el-İbâne*'de, öncelikle Kur'an ve hadisle istişhâd etmenin yanı sıra Arap şiirleri ve mesellerden de yararlanmaktadır. Eserini alfabetik sıraya göre kaleme almak sureti ile okuyucuya o günün şartlarında ciddi bir kullanım kolaylığı sağlamıştır. Sözcükler ele alınırken yerine göre ses bilim, sözcük bilim, cümle bilim, kıraat farklılıkları ve belagat incelikleri tespit edilerek bu hususlara dikkat çekilmiştir. Avtebî, son derece açık ve açıklayıcı olma vasfına istinaden eserini *el-İbâne* şeklinde isimlendirmiştir. Eserde kelimelerin harf sırasına göre ele alınıp incelenmesi, *el-İbâne*'nin ansiklopedi tarzında bir eser mi yoksa sözlük amacı ile hazırlanmış bir eser mi olduğu sorusunu meydana getirmiş ve bu husus araştırmacılar tarafından tartışılmalıdır. Avtebî'nin Arap dili alanında *el-İbâne* dışında yalnızca adının tespit edilebildiği birkaç eseri daha vardır. Bu eserlerin birçoğu, müellifin mevcut eserlerinde isimlerini zikretmesi sebebi ile yalnızca adları tespit edilmiş ancak bu eserlerin yazmalarına henüz ulaşılamamıştır. Arap dili alanında kaleme aldığı eserlerin arasında günümüzde yalnızca *el-İbâne* adlı eseri elimize ulaştığından Avtebî'nin Arap dili alanına yaptığı katkılar yalnızca bu eser özelinde incelenmiştir. Avtebî ve *el-İbâne*'si hakkında başta Umman olmak üzere çeşitli Arap ülkelerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak Türkiye'de bizim çalışmamız dışında herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamış olması bu çalışmayı alana katkısı anlamında daha önemli hale getirmektedir. Bu Avtebî'nin hem *el-İbâne* adlı eseri hem de diğer çalışmaları ile kendi el yazısıyla notlar düşerek üzerinde çalıştığı eserlerin kodikolojik açıdan yeterince incelenmemiş olması, onun yaşadığı dönemin kesin olarak tespit edilmesini zorlaştırmakta ve bu husustaki belirsizliği sürdürmektedir. Bu bağlamda, Avtebî'nin döneminin daha sağlıklı şekilde tayin edilebilmesi için Avtebî'ye ait yazma eserler üzerinde kodikolojik inceleme yapılmasını elzem kılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, el-Avtebî, es-Suhârî, el-İbâne, Dil Bilim, Arapça Ansiklopedi.

Giriş

Tam adı Ebu'l-Munzir Seleme b. Muslim b. İbrahim b. Seleme el-Ezdî el-Avtebî es-Suhârî el-'Umânî olan Ummanlı dil âlimi, araştırmacılar arasında kabul gören kanaate göre hicrî beşinci asrın sonu, altıncı asrın başlarında yaşamıştır. Telif ettiği eserlerden onun hem tarihçi hem soybilimci hem fıkıhçı hem de iyi bir Arap filologu olduğu anlaşılmaktadır.

Avtebî iyi bir tarihçi olmasına rağmen genel anlamda eserlerinde, yaşadığı dönemin siyasi olaylarından etraflıca bahsetmemektedir. Ancak bazı eserlerinde kendi döneminde yaşayan insanların ilme yönelik olumsuz bakış açılarından şikâyet ettiği anekdotlar dikkat çekicidir. Bu da o dönemde yaşayan insanların içinde bulundukları zorlu yaşam koşulları ya da dönemin siyasi problemleriyle meşgul olduklarını; dolayısıyla ilmi faaliyetlere yeterince yönelme imkânı bulamadıkları kanaatini uyandırmaktadır.

Avtebî'nin Arap dili alanında telif ettiği ve bu çalışmada ele alınan eserinin ülkemizde daha önce bilinmiyor olması, bu araştırmanın önemini artırmaktadır. *el-İbâne*, Hicrî VI. yüzyılın alimlerine, kaynaklarına ve literatürüne ışık tutacak nitelikte ansiklopedik bir eserdir. Bu eserin muhteva olarak fonetik, sarf, nahiv, belagat, sözlük, meseller gibi çok önemli konular içerdiğinden Arap dili alanındaki değeri yüksek bir eser olma niteliğindedir. Birinci cildi 556, ikinci cildi 495 sayfa olan ve dönemin kaleme alınmış en hacimli eserlerinden biri olma özelliği sayesinde önemi daha da belirgin hale gelmektedir.

Bu çalışmada Avtebî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerinin yanı sıra *el-İbâne* adlı eseri ele alınacaktır. Bu eser vesilesi ile müellifin Arap diline yaptığı katkılar incelenerek hem müellif hem de eser ülkemizin Arap dili literatürüne kazandırılmış olacaktır. Aynı zamanda bu alanda çalışma yapan araştırmacı ve ilim adamlarının yeni çalışma kapıları aralanmış olacaktır.

1. Avtebî, Yaşadığı Dönemdeki Sosyo-Kültürel, Siyasi Vasat ve İlmi Kişiliği

1.1. Yaşadığı Dönem, Sosyo-Kültürel ve Siyasi Arka Plan

Avtebî'nin yaşadığı kabul edilen Hicrî VI. yüzyılda, Umman oldukça çetin ve karmaşık bir tarihî süreçten geçmekteydi. Bu dönemde ülkede ciddi düzeyde iç karışıklıklar yaşanmış, siyasal çekişmeler ve iktidar mücadeleleri belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Hicrî 496 yılında Rustakiyye¹ Medresesi mensubu bir grup âlim, İmam Râşid b. Ali'nin yönetimine karşı bir ayaklanma başlatmıştır. İsyanın giderek yayılması üzerine âlimler, Rustak'a giderek halktan destek toplamaya çalışmış ve imamın görevden alınmasını talep etmişlerdir. Ancak bu girişim başarısız olmuş; isyanın lideri ve fikir babası olarak öne çıkan Kadı Neccâd b. Mûsâ el-Menhî, İmam Râşid'in emriyle idam edilmiştir. Aynı yıl içinde, bu olaydan yalnızca birkaç ay sonra İmam Râşid b. Ali de hayatını kaybetmiştir.²

Hicrî altıncı yüzyılın sonlarına doğru Umman, derin siyasi parçalanmalara sahne olmuştur. Bu dönemde bölgede hüküm süren sultanlar, kendi topraklarında bağımsızlıklarını ilan ederek merkezi otoriteden ayrılmışlardır. Yaşanan bu ayrışmaların yanı sıra, Nebhânîler de bölgede güç mücadelesine girişmiş ve iktidar için çetin bir savaş vermiştir. Dönemin olayları son derece karmaşık bir şekilde geliştiği için, tarihî süreci ayrıntılarıyla ortaya koyabilecek kronolojik kaynaklar oldukça sınırlıdır.³

Avtebî'nin eserlerinde memleketinde yaşanan gelişmelere dair herhangi bir değerlendirmeye rastlanmaması, muhtemelen o dönemde ilim tahsili amacıyla başka bir bölgede bulunmasından kaynaklanıyor olabilir. Ne var ki, mevcut kaynaklarda onun söz konusu dönemde memleketinde olup olmadığına dair kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Fakat Avtebî'nin olduğu düşünülen *Sîretü's-Suhârî* adlı eserinden yola çıkarak onun Afrika'nın doğusunda yer alan Kilve⁴ ahalisi ile irtibat içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.⁵

Her ne kadar Avtebî iyi bir tarihçi olarak kabul edilse de eserlerinde dönemin siyasi olaylarına etraflıca yer vermemektedir. Bununla birlikte, yaşadığı çağda ilme karşı sergilenen olumsuz tutumlara dair şikâyetlerini dile getirdiği *Kitâbu'd-Dıyâ'* adlı eserinin giriş bölümünde, bu durumu şu ifadelerle özetlemektedir:

“Eskiden ilim öğrenmek herkesin arzusu idi. İnsanlar bilgiye ulaşmak için yollara düşer, mal ve mülklerini harcar, ömürlerini bu uğurda feda eder, pek çok zorluğa katlanırlardı. Aynı şekilde, o zamanlar ilim sahipleri saygı görür, herkes onlara hürmet eder ve meclislerde kendilerine özel yer ayırırdı. Elbette bu, insanların erdemli olduğu, İslam'ın yüce tutulduğu

¹ Rustakiyye: Umman bölgesinde İbâzilerin Rustakiyye ve Nizviyye adıyla ayrılan meşhur iki fiki mezhebinden birisinin adıdır. Geniş bilgi için bk. Ali b. Sa'd er-Riyâmî, *Kadıyyetü azli'l-imâmi's-Salt b. Mâlik el-Harûsî* (Maskat: Beytü'l-ğışâm li'n-neşri ve't-terceme, 1436/2015), 204-223.

² Bitâşî, *İthâfu'l-A'yân*, 1/558; Sâlimî, “Teaddüdiyyetü'l-Avtebî”, 250-253; Avtebî, *ed-Dıyâ'*, 1/30; Avtebî, *el-İbâne*, 1/17; er-Riyâmî, *Seleme b. Mûsellem el-Avtebî*, 94.

³ Avtebî, *ed-Dıyâ'*, 1/31.

⁴ Afrikada bugünkü Tanzanya toprakları içerisinde bir şehrin adıdır. Detaylı bilgi için bk. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/478; Ahmet Kavas - Mustafa L. Bilge, “Kilve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/24-25.

⁵ Avtebî, *ed-Dıyâ'*, 1/32.

ve ilmin değerli sayıldığı dönemler için geçerliydi. Ancak erdemli insanlar göçüp gittikçe, dini hisler zayıfladıkça, hakikatin ışığı söndükçe, ilmin yıldızı kaybolup talih karardıkça, ateş küle dönüşünce, ilmin yerini cehalet aldı. Böyle zamanlarda ilim öğretmek vebal, hakkı savunmak sapıklık, yanlışları düzeltmek ise neredeyse imkânsız hale geldi. Ayak takımı söz sahibi olurken, reziller meclislerde ön plana çıktı. Cahiller lider seçilirken, akıllı ve erdemli kimseler geri planda kaldı. İlim terk edilip edepler küçümsendi. Herkes paraya ve zenginliğe önem vermeye başladı. Parası olan söz sahibi oldu, meclislerde ona yer açıldı. Âlimler ise değersizleşti; cahiller saygı görürken, bilginler horlandı. Bu durum, insanın yüreğini derinden yaralıyor ve düşündükçe gözyaşlarını sel gibi akıtıyor.”⁶

Avtebî, döneminin zorlu koşullarından üzülerken bahsetse de hicri beşinci ve altıncı yüzyıllar, Umman ilim tarihi açısından büyük bir önem taşır. Çünkü bu çağda pek çok ansiklopedik eser yazılmış ve onlarca kitap ortaya konmuştur. Bu dönem, ansiklopedik çalışmaların yoğunlaştığı bir altın çağ olarak anılmıştır.⁷

1.2. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Soy bilim, tarih, dil bilim ve İbâzî fıkıhı gibi çeşitli alanlarda ön plana çıkmış olan Avtebî'nin adı, künyesi ve nisbesi kaynaklarda Ebu'l-Munzir Seleme b. Muslim b. İbrahim b. Seleme el-Ezdî el-Avtebî es-Suhârî el-'Umânî şeklinde yer almaktadır.⁸ Avtebî hakkında araştırma yapan Ummanlı araştırmacılardan Sultan Kabûs Üniversitesi Öğr. Üyesi Dr. Mahmud er-Riyâmî, Avtebî ile ilgili eserinde; Umman'ın başkenti Maskat'ta bulunan es-Seyyid Muhammed b. Ahmed el-Bûsa 'îdî Kütüphanesi'nde 2110 numara ile kayıtlı *es-Siyer ve'l-Cevâbât* adlı yazma eserin 620. sayfasında Avtebî'nin babasının adının “Müsellem” olarak harekelenmiş olduğunu ifade etmektedir.⁹ el-Ensâb kitabının muhakkiki ise Avtebî'nin adını “Seleme” yerine “Selime” şeklinde harekelemiştir.¹⁰ el-Ezdî ve el-Avtebî ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Avtebî, hem doğduğu yere hem de mensup olduğu kabileye nispet edilmiştir.¹¹ Doğduğu yerin Umman'ın 'Avteb kenti olduğu hususunda tarihçilerin, müstensihlerin ve bu alanda araştırma yapan bilginlerin görüş birliği olmasına rağmen kabilesinin kolu hakkında farklı görüşler serdedilmiş, onun mensup olduğu Ezd kabilesinin Tâhiye veya Atîk kolundan geldiği hususunda iki farklı görüş mevcuttur.¹²

'Avteb, Umman'ın Suhâr kentinin doğu tarafında yer alan bir kasabadır. Bir rivayete göre şehir adını Hz. Nuh'un oğlu Suhâr b. İrem b. Sâm b. Nûh'tan almıştır.¹³ Müellifin mensup olduğu düşünülen Ezd kabilesinin Tâhiye ve Atîk olmak üzere iki kolu vardır. Kabilenin hangi koluna mensup olduğu hususu tartışmalı olsa da, Tarihçi Seyf b. Hammûd el-Bitâşî, Samî Sakr Ebû Dâvûd, Ahmed b. 'Abdillah el-Kindî ve Dr. Mahmûd b. Süleymân er-Riyâmî gibi araştırmacı ve

⁶ Avtebî, *ed-Dıyâ'*, 1/33.

⁷ Avtebî, *ed-Dıyâ'*, 1/33.

⁸ *es-Siyer ve'l-cevâbât li ulemâ' ve eimmeti Umân*, thk. Seyyide İsmâil Kâşif (Umman: Vezâretü't-Türâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1406/1986), 2/39; Muhammed İbn Zübeyr, *Delil a'lâm Umân*, thk. Es-Seyyid Muhammed Bedevî (Câmiatü's-Sultân Kâbûs, 1412/1991), 82; Seyf b. Hammûd b. Hâmid el-Bitâşî, *İthâfu'l-a'yân fi târihi ba'd ulemâi Umân* (Muskat: Mektebü'l-Müsteşârî'l-Hâss licelâleti's-Sultân li's-Şuûni'd-Dîniyye ve't-Târihiyye, 1431/2010), 1/350; Serhân b. Saîd el-İzkevî, *Keşfu'l-ğumme el-câmiu li ehbâri'l-ümme*, thk. Muhammed Habîb Salih - Mahmud b. Mübârek es-Süleymî (Umman: Vezâretü't-Türâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1434/2013), 3/295.

⁹ Mahmud b. Süleyman er-Riyâmî, *Seleme b. Müsellem el-Avtebî es-Suhârî ve menhecuhû fi Kitâbi'l-İbâne* (Amman: Dâru Künûzi'l-ma'rifeti li'n-neşri ve't-tevzi', 1438/2017), 81.

¹⁰ Ebu'l-Münzir Seleme b. Muslim b. İbrahim es-Suhârî el-Avtebî, *Kitâbu'l-İbâne fi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, thk. Abdülkerim Hâlife vd. (Maskat: Vezâretü't-Türâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1420/1999), 1/12.

¹¹ er-Riyâmî, *Seleme b. Müsellem el-Avtebî*, 84.

¹² Ebu'l-Münzir Seleme b. Muslim b. İbrahim es-Suhârî el-Avtebî, *Kitâbu'd-Dıyâ'*, thk. Süleyman b. İbrahim Bâbziz el-Varcelânî - Davûd b. Ömer Bâbziz el-Varcelânî (Maskat: Vezâretü'l-evkâf ve's-Şuûni'd-dîniyye, 1436/2015), 1/13.

¹³ Şihâbud'dîn Ebû Abdillah Yakut b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Dâr Sâdir, 1416/1995), 3/393, 4/150; Avtebî, *ed-Dıyâ'*, 1/14.

akademisyenler onun Ezd kabilesinin Tâhiye koluna mensup olduğunu düşünmektedir.¹⁴ Diğer taraftan Avtebî'nin fıkıh alanında yazmış olduğu meşhur eseri *Kitâbu 'd-Diyâ'*'nin muhakkikleri onun, Kahtânilerin bir alt kolu olan Ezd kabilesinden geldiği görüşünü savunmaktadır. Ayrıca Tâhiye ve Atîk kabileleri birbirlerinin amcaoğulları olmaları sebebiyle bu konudaki tartışmaları yersiz görmektedirler.¹⁵ Öte yandan "Avtebî" nisbesi ile bilinen âlimin farklı kişiler olduğu iddiası ile çeşitli araştırmalar yapılmış ve bu konuda bilimsel makaleler yayımlanmıştır.¹⁶ Arapların soylarına dair önemli bir başvuru kaynağı niteliğindeki *Kitâbu 'l-Ensâb* adlı eseri kaleme alan Avtebî'nin, kendi nesebi hakkında farklı rivayetlerin bulunması ise dikkat çekici bir tezat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her ne kadar Avtebî, Arap dili ve edebiyatı alanına önemli katkılar sunan tanınmış bir âlim olarak kabul edilse de, doğumu, yaşadığı dönem ve vefat tarihiyle ilgili bilgiler, başta Umman tarih kaynakları olmak üzere çeşitli kaynaklarda birbirinden oldukça farklı biçimlerde yer almaktadır. Onun Hicrî IV, V veya VI. yüzyıllarda yaşadığı yönünde farklı görüşler mevcuttur.¹⁷ Avtebî'nin hayatını ve ilmî kişiliğini daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek amacıyla eserlerindeki atıfları titizlikle inceleyen ve onun Tâhiyye kabilesine mensup olduğunu ilk kez açık bir şekilde ifade eden kişi, Ummanlı tarihçi Seyf b. Hammûd el-Bitâşî'dir.¹⁸ Daha sonra *el-İbâne fi 'l-luğati 'l-'Arabiyye* adlı eserinin muhakkiklerinin yanı sıra; 'İsâm er-Revvâs, Câd Muhammed Tâhâ, Mûsa el-Mefrecî, Halfân el-Haccî, Ahmed el-Kindî, Mubârek er-Râşidî ve Dr. Mahmûd b. Suleymân er-Riyâmî gibi araştırmacı ve akademisyenler de onun görüşünü benimsemişlerdir.¹⁹ Dr. er-Riyâmî, Avtebî'nin hicri dördüncü yüzyılın üçüncü çeyreğinde (h.350-375) doğmuş olma ihtimalini tercih ettiğini ifade etmektedir. O, bu görüşünü Avtebî'nin İbn Dureyd'den (ö. 321/933) bahsederken anlattığı şu olayı delil olarak göstermektedir:

"Avtebî'nin bir rivayeti, onun Şirazlı bir şahıstan doğrudan bilgi aldığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Şiraz ahalisinden olan bu kişi, Avtebî'ye şu olayı nakletmiştir: "İbn Dureyd'in cenazesinde hazır bulundum. Onu henüz defnetmişken bir deve çobanı vefat etti ve gelip onu da İbn Dureyd'in yanına defnettiler. Bu durum karşısında orada bulunanlar şaşkınlığa düştüler ve 'Kim kimin yanına defnediliyor!' diyerek hayretlerini dile getirdiler. Bu olayı duyduğumda aklıma şu beyitler geldi..." Bu rivayet, Şirazlı adamın söz konusu olayı akıl baliğ olduğu bir dönemde bizzat yaşadığını, ancak daha sonra yaşlandığında bunu Avtebî'ye aktardığını göstermektedir. İbn Dureyd'in 321/933 yılında vefat ettiği dikkate alındığında, Avtebî ile bu Şirazlı şahsın muhtemelen hicri 380-390'lı yıllarda görüştükleri söylenebilir. Bu da Avtebî'nin bu tarihlerden önce dünyaya gelmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.²⁰

Bir diğer görüş ise; Avtebî'nin hicri V. yy. sonlarında ve VI. yy. başlarında yaşadığını savunmaktadır. Çünkü Avtebî, *Kitâbu 'l-Ensâb* adlı eserinde İbn Hazm el-Endelüsî'den (ö. 456/1064) ve *Kitâbu 'd-Diyâ'* isimli ansiklopedisinde ise Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111)'den iktibaslar yapmaktadır. Bu da onun bahsi geçen dönemde yaşıyor olduğunu göstermektedir.²¹

¹⁴ Geniş bilgi için bk. Avtebî, *ed-Diyâ'*, 1/14.

¹⁵ Avtebî, *ed-Diyâ'*, 1/16.

¹⁶ Abdurrahman es-Sâlimî, "Teaddüdiyyetü'l-Avtebî ve tercemetuhu ev işkâliyyâtu şahsiyyeti'l-Avtebî es-Suhârî", *Mecelletü Nizwa* 21 (2000), 250-253.

¹⁷ er-Riyâmî, *Seleme b. Müsellem el-Avtebî*, 89.

¹⁸ Bitâşî, *İthâfu 'l-A'yân*, 1/353.

¹⁹ Sâlimî, "Teaddüdiyyetü'l-Avtebî", 250-253; Avtebî, *ed-Diyâ'*, 1/18.

²⁰ Avtebî, *ed-Diyâ'*, 1/18; er-Riyâmî, *Seleme b. Müsellem el-Avtebî*, 91-93.

²¹ Avtebî, *ed-Diyâ'*, 1/20; Muhammed Ali es-Salibî (ed.), *Kıraât fi fikri 'l-Avtebî es-Suhârî* (Umman: Vezâretü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1418/1998), 66.

Bazı oryantalist araştırmacılar ise farklı künyelere sahip iki kişinin olduğunu iddia etmekte, Avtebî'nin birden fazla kişi olup olmadığına dair kafa karıştırıcı soruların olduğunu savunmakta ve bu sorulara cevap aramaktadırlar.²² Ancak ortaya attıkları iddia ve bu iddiaya yönelik birtakım temellendirmeler ikna edici nitelikte değildir. Araştırmacılar bu problemi ilk önce Profesör John Wilkinson'un daha sonra da Bathurst'ın dile getirdiklerini söylemektedir.²³ John Wilkinson önce Avtebî'nin iki farklı kişi olduğunu savunmuşsa da daha sonra bu görüşünden vazgeçerek kafa karışıklığına neden olan farklı künyelerin aslında tek bir şahsa, yani Avtebî'ye ait olduğunu söylemiştir.²⁴

Yukarıda belirtilen problemler, değerlendirmeler, gerekçeler ve çeşitli çıkarımlar çerçevesinde yapılan analizler sonucunda, Avtebî'nin Hicrî VI. yüzyılda, yaklaşık olarak 500–580 yılları arasında yaşamış ve bu dönemde vefat etmiş olduğu kesin olmamakla birlikte güçlü bir ihtimal olarak kabul edilmektedir. Avtebî'nin eserlerinin veya diğer eserlerin kenarlarına kendi el yazısı ile aldığı notların kağıt filigranlarının²⁵ ve mürekkeplerinin tetkik edilmesi gibi kodikolojik işlemler, müellifin yaklaşık olarak ne zaman yaşadığı hususunun netlik kazanmasını sağlayacaktır.

Avtebî'nin saygın ilmî şahsiyetinin oluşması şüphesiz onun hangi ilim halkalarında yer aldığı ile doğrudan ilgilidir. Bu noktada çok geniş malumata ulaşamamıştır. Kaynaklarda Avtebî'nin babasının dışında herhangi bir hocası olup olmadığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Sıhhati tartışmalı olan yalnızca bir ilmi silsile mevcuttur. Bu ilmi silsilede belirtildiğine göre Avtebî, Nizvâ'nın meşhur âlimlerinden biri olan el-Hasen b. Saîd b. Kureys'e talebe olmuş ve ondan ilim almıştır. Muhammed b. Muhtâr de Saîd b. Kureys'e hocalık yapmıştır. Bu bilgiler, İbn Meddâd'ın *Sıfâtü nesebi'l-'ulemâ* adlı kitabında geçmektedir. Tarihçi el-Bitâşî'ye göre Avtebî, el-Hasen b. Saîd b. Kureys'den değil, onun oğlu kadı Ebû Ali el-Hasen b. Saîd en-Nizvî'den ilim almıştır.²⁶ Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Avtebî'nin doğumu, hayatı, ölümü hakkında tartışmalar olduğu gibi hocalarının kimler olduğu, kimlerden ilim aldığı konusu da tartışmalıdır.

Aynı şekilde Avtebî'nin öğrencilerinin kimler olduğu konusunda da araştırmacıların elinde yeterli malumat yoktur. Tarihçi el-Bitâşî gibi bazı âlimler, Kadı Ebû Süleyman Haddâd b. Saîd'in onun talebesi olduğu fikrini savunsalar da bu konuda araştırmacılar arasında bir fikir birliğinden söz etmek mümkün değildir.²⁷

²² Sâlimî, "Teaddüdiyyetü'l-Avtebî", 250-253; Avtebî, *ed-Diyâ*, 1/22.

²³ İlgili makalelerin orjinallerine ulaşamamıştır.

²⁴ Sâlimî, "Teaddüdiyyetü'l-Avtebî", 251.

²⁵ Filigran: Belirli kâğıt türlerinin üretim aşamasında, dokularına uygulanan ve ışığa tutulduğunda görünür hâle gelen yazı, şekil veya sembollerdir. Genellikle üretici firmanın ismini, logosunu veya özgün işaretlerini içerir ve bu yönüyle bir tür kalite ve orijin göstergesi işlevi görür. 13. yüzyılın sonlarında, İtalya'nın Fabriano bölgesinde kâğıt üreticileri tarafından geliştirilmiş olan bu teknik, Avrupa kâğıtlarında geniş bir çeşitlilik arz eder. Osmanlı belgelerinde sıklıkla rastlanan filigran örnekleri arasında yıldız, üç hilâl, taç, kartal, makas, kılıç, ok, terazi, çapa, şapka, koyun ve öküz başı, kale, el, kalyon, balık, anahtar, merdiven ve çan gibi semboller yer almaktadır. Nadir olarak haç ve "P" harfi de görülmektedir. Öte yandan, Osmanlı coğrafyasında Yalova'da üretildiği düşünülen bazı kâğıtların üzerinde Osmanlıca "İslambol" ifadesi filigran olarak bulunmuştur. Filigranlı kâğıt hakkında geniş bilgi için bk. Abdulkadir Yılmaz, *Türk Kitap Sanatları Tâbir ve Istılahları* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2004), 94-95.

²⁶ Avtebî, *ed-Diyâ*, 1/35; Bitâşî, *İthâfu'l-A'yân*, 1/543.

²⁷ Avtebî, *ed-Diyâ*, 1/35; er-Riyâmî, *Seleme b. Müsellem el-Avtebî*, 104.

1.3. Eserleri

Avtebî, tarih, nesep ilmi, fıkıh, Arap dili ve belagat gibi çeşitli ilim dallarında kapsamlı eserler kaleme almış, son derece üretken bir âlimdir. Bazı çalışmaları günümüzde tahkik edilerek ilim dünyasına kazandırılmışken, bazı eserleri ise hâlâ neşredilmemiş ya da araştırmacıların dikkatine sunulmamıştır. Mevcut kaynaklarda tespit edilebilen eserleri şu şekilde sıralanabilir:

1.3.1. Kitâbu'l-Ensâb

Bu eser aynı zamanda *Ensâbu'l-'Arab* adıyla da bilinmektedir. Avtebî'nin bu eseri erken dönemde kaleme almış olduğu düşünülmektedir. Ancak bugün ilim dünyasının elinde bulunan önemli iki eseri olan *el-İbâne*'de ve *Kitâbu'd-diyâ'* adlı eserlerinde bu kitabından bahsetmemiştir. Bu kitapta genel anlamda Kahtan ve Adnan kabilelerinden bahsedilmiş, ayrıca Umman kabilelerine özel bir yer ayrılmıştır. Gerçi her ne kadar bir kısım araştırmacılar *Kitâbu'l-Ensâb* ve *Kitâbu'd-Diyâ'* adlı eserlerin müelliflerinin farklı kişiler olduğunu iddia etseler de Abdurrahman es-Sâlimî *el-Lüm'a* adlı eserinde her iki kitabı kaleme alanın aynı kişi olduğuna dair çeşitli kanıtlar sunmaktadır.²⁸

Avtebî'nin söz konusu eseri, kendisinden sonra kaleme alınan el-İzkevî'nin *Keşfu'l-gumme*, İbn Ruzeyk'in *es-Sahîfetu'l-Kahtâniyye* ve *el-Fethu'l-mubîn*, es-Sâlimî'nin *Tuhfetu'l-a'yân*, es-Siyâbî'nin *Umân 'abra't-târih* ile el-Bitâşî'nin *İthâfu'l-a'yân* gibi pek çok önemli çalışmaya kaynaklık etmesi bakımından büyük bir öneme sahiptir. Bu yönüyle eser, Umman tarih yazıcılığında temel referanslardan biri olarak kabul edilmektedir. Eserin tenkitli neşri (edisyone-kritiği) yapılmış olup, Umman Sultanlığı Ulusal Miras ve Kültür Bakanlığı tarafından da defalarca yayımlanarak ilim dünyasının hizmetine sunulmuştur.²⁹

1.3.2. Sîretü's-Suhârî

Avtebî'ye nispet edilen eserlerden biri de *Sîretü's-Suhârî* veya kısaca *Sîre* adıyla anılan çalışmadır. Bu eser, müellif tarafından Afrika'nın doğu kıyısında yer alan Kilve şehri halkından iki kardeş, Ali b. Ali ve el-Huseyn b. Ali'ye ithaf edilmiştir. Eserin Avtebî'ye ait olduğu hususu, *Kitâbu'd-Diyâ'* adlı eserin üçüncü cildinde yer alan müstensih kayıtları sayesinde anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, Avtebî'ye ait olup ismi açıkça belirtilmeyen bir risalede müellifin iki çocuğuna hitaben kaleme aldığı, İslam'a sıkı sıkıya bağlı kalmaları ve dinî hükümleri öğrenmeleri yönündeki nasihatleri dikkat çekmektedir. Söz konusu risalenin muhtevası ile *Sîretü's-Suhârî*'nin içeriği arasında önemli ölçüde örtüşme bulunması, es-Sâlimî'nin de ifade ettiği üzere, bu iki metnin aslında aynı esere işaret ettiğini göstermektedir.³⁰

1.3.3. Kitâbu'd-Diyâ'

İbâzî³¹ fıkıhına dair önemli temel kaynak olma özelliğine sahip olan bu eser, yirmi dört ciltten oluşmaktadır. Süleyman b. İbrahim Bâbzîz el-Varcelânî, Davûd b. Ömer Bâbzîz el-

²⁸ Nûruddîn Abdullah b. Hamîd es-Sâlimî, *el-Lüm'a'l-merdıyye min eşi'ati'l-İbaddıyye*, ed. Sultân b. Mubarek eş-Şeybânî (Umman: Vezâretü't-Türâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1426/2005), 26-34.

²⁹ Avtebî, *ed-Diyâ'*, 1/40.

³⁰ Avtebî, *ed-Diyâ'*, 1/41.

³¹ Adını, kurucusu olarak kabul edilen Abdullah b. İbâz'dan alan İbâzıyye mezhebi, tarihi ve coğrafi şartlara bağlı olarak farklı adlandırmalarla anılmıştır. Kuzey Afrika ve Umman bölgelerinde mezhebin adı "Ebâzıyye" şeklinde kullanılırken, modern araştırmacılar genellikle "İbâzıyye" formunu tercih etmektedir. Taberî'nin, Ebû Mihnef'ten

Varcelânî tarafından tahkiki yapılan eseri, 2015 yılında Umman Sultanlığı Ulusal Miras ve Kültür Bakanlığı yayımlamıştır.³² Bu eser, İbâzî mezhebinin hâkim olduğu Ummân, Cezâyir ve Tunus gibi coğrafyalarda ilim ehli tarafından benimsenerek okunmaktadır. Hatta kendilerini “Ehlü'd-da‘vet” diye adlandıran İbâzî mezhebinin müntesipleri bu kitabı kendi mezheplerinin en güvenilir kaynağı olarak görmektedirler.³³

1.3.4. Kitâbu'n-Nûr

Bu eser Avtebî'nin *Kitâbu'd-Diyâ'* adlı kitabının özeti mahiyetindedir. *el-İbâne*'yi tahkik eden komisyon, onun bahse konu kitabını Ebû Tâlib el-Mufaddal b. Seleme b. Âsım'a ait olan *Diyâ'u'l-kulûb fî me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserden esinlenerek isimlendirdiğini belirtmektedirler. *el-İbâne*'nin edisyon-kritiğini yapan komisyon üyeleri, Avtebî'ye ait bu eserin isminin çeşitli kaynaklarda geçiyor olmasına rağmen kayıp olduğunu veya henüz edisyon-kritiği yapılmamış yazmalar arasında bulunabileceği görüşünü ileri sürmektedirler.³⁴ Ancak kaynak olarak belirttikleri el-Berrâdî'ye ait *el-Cevâhiru'l-Müntekâ* adlı kitaba müracaat edildiğinde *Kitâbu'n-Nûr*'u kaleme alanın Ebû 'Abdillâh Osman el-Esam en-Nezvî olduğu net bir biçimde ifade edilmektedir.³⁵ Dr. Mahmud er-Riyâmî de kitabında bu eserin 'Avtebiye ait olmadığı hususunda aynı kanaate sahip olduğunu belirtmektedir.³⁶

1.3.5. Fî'l-hikemi ve'l-emsâl

Kitâbu'l-Ensâb dışındaki kaynaklarda bu eser hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Avtebî, *Kitâbu'l-ensâb* adlı eserinde bu kitaptan bahsetmektedir.³⁷ Dr. Mahmud er-Riyâmî kendi kitabında bu eserin asıl adının *Kitâbu tebyîni'l-hikmeti fî'l-hikemi ve'l-emsâl* olduğunu ve aslında bu kitabın *el-İbâne fî'l-luğati'l-Arabîyye* adlı eserin ikinci bir adı olduğunu vurgulamaktadır. O, Avtebî'nin *لَا تَقْدَمُ لَنَا كِتَابٌ يُبَيِّنُ الْحِكْمَةَ فِي الْحِكْمِ وَالْأَمَثَالِ* diyerek “*Kitâbu'l-Ensâb*'dan önce hikmetler ve darbimeselleri açıklayan kitap” olarak söz ettiği eserin *el-İbâne* olduğunu belirtmektedir.³⁸ Dr. er-Riyâmî bu görüşünü, *el-İbâne*'nin içeriğinde çok miktarda hikmet ve darbimeseller olması ve kitabın adından söz ederken *يُبَيِّنُ* ifadesini kullanmasına dayandırmaktadır. Ancak Dr. er-Riyâmî'nin sunduğu bu deliller, bu iki eserin aslında aynı eser olduğunu ispat etmek için kâfi bir delil olup-olamayacağı hususu tartışılması gereken bir konudur.

aktardığı rivayete göre İbâziyye, 65/685 yılında Nâfi' b. Ezrak'ın Hâricî olmayan Müslümanlara yönelik aşırı tutumlarını benimsemeyen ve Basra'da Abdullah b. İbâz'ın etrafında toplanan bir grup tarafından teşekkül etmiştir. İbâziyye, zamanla farklı coğrafi merkezlerde çeşitli kollar hâlinde teşkilatlanmıştır. Bu kollar arasında Basra İbâziliği, Hicaz-Yemen-Hadramut İbâziliği, Umman İbâziliği ve Doğu Afrika ile Sudan İbâziliği sayılabilir. Mezhep mensupları siyâsî tutumları bakımından Hz. Ali, Hz. Osman, Emevî yönetimi ve Nâfi' b. el-Ezrak (ö. 65/685) gibi şahsiyetleri tasvip etmemekte, kendilerini klasik anlamda Hâricî olarak da tanımlamamaktadır. Onlara göre gerçek Hâricîler el-Ezârika, en-Necdiyye ve es-Sufriyye gibi aşırı fırkalarlardır. Bununla birlikte, İbâziyye'nin Hâricîlik'ten tamamen bağımsız olduğu da söylenemez. Zira mezhep, menşe itibarıyla Hâricî hareketin öncülerinden Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye (ö. 37/675) dayanmaktadır. Geniş bilgi için bk. Ethem Ruhi Fırlı, “İbâziyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/256-261; Tevhit Bakan, “İbâdîler ve Hadis”, *Ekev Akademi Dergisi* 8/20 (2004), 222-223.

³² Avtebî, *el-İbâne*, 1/23.

³³ er-Riyâmî, *Seleme b. Müsellem el-Avtebî*, 119.

³⁴ Avtebî, *el-İbâne*, 1/23.

³⁵ Ebu'l-Kâsım İbrahim b. el-Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-Müntekâ*, çev. Orhan Ateş (Ankara: Astana Yayınları, 2021), 283.

³⁶ er-Riyâmî, *Seleme b. Müsellem el-Avtebî*, 126.

³⁷ Ebu'l-Münzir Seleme b. Müslim b. İbrahim es-Suhârî el-Avtebî, *el-Ensâb*, thk. Muhammed İhsan en-Nass, 1427/2006, 39.

³⁸ er-Riyâmî, *Seleme b. Müsellem el-Avtebî*, 128.

Ayrıca Avtebî'nin *Kitābu'l-Ensāb* adlı eserinde isimlerini zikrettiği ancak günümüze ulaşmayan eserleri de bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak; *Muhkemü'l-hitâbeti fî'l-hutabî ve'r-resâil*, *Mumtî'u'l-belâğa fî'l-vufûdi ve'l-vâfidât*, *Unsu'l-ğarâib fî'n-nevâdiri ve'l-ehbâri ve'l-fukâhâhâti ve'l-esmâ*, *Muvaddihu'l-ensâb* adlı eserler verilebilir.³⁹

2. el-İbâne Adlı Eseri ve Arap Diline Katkıları

Avtebî'nin Arap diline dair telif ettiği eserler arasından günümüze ulaşan yegâne eseri *el-İbâne* olduğundan, onun bu alandaki katkıları yalnızca bu eser çerçevesinde ele alınacaktır. Hicrî beşinci yüzyılda Arap dili ve belagati sahasında kaleme alınan en kapsamlı ve önemli çalışmalardan biri olan *el-İbâne*, dönemin ilmî birikimini yansıtan değerli bir kaynaktır. Bu eser, özellikle beşinci ve altıncı hicrî yüzyıllarda Arap dili ve belagati alanında yazılmış en dikkate değer metinlerden biri olma niteliği taşımaktadır. İçeriği son derece zengin olan bu çalışma, iki büyük cilt hâlinde yazma olarak günümüze ulaşmıştır. Birinci cilt 556, ikinci cilt ise 495 sayfadan oluşmaktadır.⁴⁰ Edisyon-kritik sürecinin ardından yaklaşık 3.270 sayfalık dört ciltlik geniş bir eser hâline getirilmiştir. İçeriğinde Arap dili ve belagati alanına dair sarf, nahiv, ses bilgisi (fonetik), anlam bilgisi (semantik), belagat, atasözleri (darbimeseller), furûk, kıraat farklılıkları, lahn, yabancı kökenli kelimeler (mu'arrab) ve dehîl gibi pek çok farklı konuya yer verilmektedir. Bu yönüyle, Arap dilinin çeşitli meselelerini kapsamlı şekilde ele alan önemli ve hacimli bir kaynak niteliğindedir. Her ne kadar eserde bazı konular belirli başlıklar altında ele alınmış olsa da, Avtebî'nin sistematik ve tutarlı bir yöntem izlemediği görülmektedir. Nitekim bir konuyu işlerken ani geçişlerle başka bir konuya yönelmesi, onun eserinde bütüncül bir metodolojiden ziyade serbest bir anlatım tarzını benimsediğini ortaya koymaktadır.⁴¹ Avtebî eserinde istişâd yöntemini şu şekilde sıralamaktadır: İlk önce Kur'an ve hadisle istişâd yoluna gitmekte, daha sonra Arap şiirleri ve mesellerden de istifade etmektedir. Kullanım kolaylığı sağlamak amacıyla alfabetik sıra göz önünde bulundurularak hazırlanmış, önce hurûfu'l-meânî etraflı bir şekilde ele alınmış, daha sonra o harfle başlayan muhtelif terimler teker teker ele alınarak irdelenmiştir. Terimlerin incelenmesi sırasında, bağlama göre fonetik özellikler, sözcük bilim ve cümle bilim meseleleri, kıraat farklılıkları ile retorik yönüyle dikkat çeken hususlara da yer verilmiştir.

Bahsi geçen *el-İbâne* adlı eser, Ürdün Arap Dil Kurumu bünyesinde görevli dört kişilik bir heyet tarafından tahkik edilmiştir. Eserin ilk baskısı, 1999 yılında Umman Sultanlığı Ulusal Miras ve Kültür Bakanlığı tarafından dört cilt hâlinde yayımlanmıştır. Ancak bu baskıdan sonra fark edilen birçok hata, sonraki süreçte düzeltilmeye çalışılmış ve nihayetinde Bakanlık tarafından 2016 yılında eserin ikinci baskısı gerçekleştirilmiştir.

Avtebî'nin Arap dili ve belagati üzerine kaleme aldığı *el-İbâne* adlı eser incelendiğinde, onun Basra ya da Kûfe dil ekollerinden hangisine mensup olduğunu açıkça ortaya koyan net bir bilgiye ulaşmak zor görünmektedir. Ancak, genellikle Kûfe ekolüne bağlı âlimlerin görüşlerine yer vermesi ve tercihini çoğunlukla bu ekolün temsilcilerinden yana kullanması, onun Kûfeli dilcilerle daha yakın bir ilişki içinde olduğunu düşündürmektedir. Nitekim *el-İbâne*'nin içeriği büyük ölçüde, Kûfe ekolünün önde gelen isimlerinden Mufaddal ed-Dabbî'nin (ö. 178/794 [?]) *el-Fâhir* ve Ebû Bekir el-Enbârî'nin (ö. 328/940) *ez-Zâhir fî me'ânî kelimâti'n-nâs* adlı eserlerine

³⁹ Avtebî, *el-Ensâb*, 39.

⁴⁰ Avtebî, *el-İbâne*, 1/27 (Muhakkiklerin Önsözü).

⁴¹ Leylâ el-Ömerî, *el-Avtebî es-Suhârî*, ed. Saîd Cebr Ebû Hıdr - Uleyyân Abdulfettâh el-Câlûdî (Amman: Câmiatu Âli'l-beyt, 1430/2009), 1/163.

dayandırılmıştır. Bu unsurlar dikkate alındığında, Avtebî'nin Kûfe ekolüne daha fazla meylettiğini söylemek mümkündür.

el-İbâne'nin Arap diliyle ilgili olarak yazılmış bir ansiklopedi mi yoksa bir sözlük mü olduğu konusunda ise araştırmacılar arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Eserin edisyon-kritiğini yapan araştırmacılar, alfabetik düzene göre tertiplenmiş yapısı ve içeriğinin yaklaşık yarısının dil meseleleri ve bu konudaki tartışmalara ayrılmış olması sebebiyle onun ansiklopedik bir eser olduğu kanaatindedir. Ayrıca muhakkikler, bu görüşlerini desteklemek amacıyla, Avtebî'nin eserin giriş kısmında yer verdiği aşağıdaki ifadeleri de delil olarak göstermektedirler:

"وقد ألفت هذا الكتاب في أصول اللغة ورتبته على حروف المعجم ليكون أسهل معرفة وأقل كلاما، وسميته بكتاب الإبانة"

"Bu kitabı, Arapçanın esaslarını oluşturan konular hakkında yazdım. Daha öz olması ve kolay anlaşılabilmesi için onu alfabetik sıraya göre tanzim ettim ve ona *Kitâb'ul-İbâne* adını verdim." Avtebî'nin bu ifadeleri *el-İbâne*'nin bir sözlük değil, alfabetik sıraya göre yazılmış bir ansiklopedi olduğu düşüncesini çağrıştırmaktadır.⁴² Avtebî ve *el-İbâne*'si ile ilgili çeşitli araştırmalar yapan Sultan Kâbus Üniversitesi Arap dili ve edebiyatı öğretim üyesi Dr. Mahmud er-Riyâmî ise bu eserin, bir sözlükte olması gereken şartların birçoğuna hâiz olması sebebiyle onu sözlük olarak kabul etmenin daha uygun olacağını, ancak müellifin sadece diğer sözlükler gibi bir kelimeyi açıklamakla yetinmeyip; yeri geldikçe sarf, nahiv, belagat gibi çeşitli dil konularını ele alıp incelediğini savunmaktadır.⁴³ Dr. er-Riyâmî'nin *الصياغة المعجمية في الإبانة دراسة وصفية* "تحليلية" *"Avtebî ve el-İbâne'deki Sözlük Formülasyon Metodu: Analitik ve Tanımlayıcı Bir Çalışma"* adlı bir yüksek lisans tez çalışması bulunmaktadır. Belki de bu çalışması onu yanlış bir bakış açısına zorlamış olabilir. Eserin etraflıca incelenmesi neticesinde; hem Avtebî'nin kendi eseri hakkındaki ifadeleri, hem de *el-İbâne*'nin edisyon-kritiğini yapan araştırmacıların gerekçelerinin eserin içeriğine daha uygun olması nedeniyle onun sözlük değil, Arap dili ile ilgili yazılmış geniş bir ansiklopedi olduğu yönündeki görüşlerin daha gerçekçi olduğu düşünülebilir.

Avtebî, *el-İbâne* adlı eserini kaleme alırken birçok farklı kaynaktan istifade etmiştir. Bazı yerlerde bu kaynakların ismini açıkça belirtmiş, bazı yerlerde ise kaynaklara atıfta bulunmamıştır. Bu durumun birkaç muhtemel gerekçesi bulunmaktadır. Öncelikle, Avtebî'nin yaşadığı dönemde, âlimler arasında alıntı yapılan eserlerin mutlaka belirtilmesi gerektiğine dair katı bir gelenek bulunmadığı, dolayısıyla bu konuda daha müsamahalı bir yaklaşımın benimsendiği düşünülebilir. Bir diğer ihtimal ise müellifin bilgiyi bir şekilde edinmiş olmasına rağmen, söz konusu bilginin hangi kaynaktan geldiğini belirleyecek imkân ya da veriye sahip olmamasıdır. Yani müellif, bilgiye ulaşmış; ancak o bilginin menşeyini tespit edecek somut kayıtlara ulaşamamış olabilir.

Avtebî'nin, Hicrî V. yüzyılın ikinci yarısıyla VI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olması, ona bu döneme kadar kaleme alınmış eserlerden geniş ölçüde faydalanma imkânı sağlamıştır. *el-İbâne* adlı eser dikkatle incelendiğinde, müellifin kendisinden önceki birçok kaynağı derinlemesine incelediği ve onlardan ayrıntılı biçimde yararlandığı açıkça görülmektedir. Bu durum, onun telif alanındaki yetkinliğini ve ilmî birikimini ortaya koyan önemli bir göstergedir.⁴⁴

Eser dikkatlice incelendiğinde onun en çok kendisinden önce kaleme alınmış şu eserlerden istifade ettiği, hatta direkt iktibaslar yaptığı anlaşılmaktadır:

⁴² Avtebî, *el-İbâne*, 1/27-28 (Muhakkiklerin Önsözü).

⁴³ er-Riyâmî, *Seleme b. Müsellem el-Avtebî*, 161-165.

⁴⁴ Ömerî, *el-Avtebî es-Suhârî*, 1/164.

1. el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin (ö. 175/791) *Kitâbu'l 'Ayn* adlı eseri. Müellif 153 yerde bu eserden isim vererek nakil yapmıştır.⁴⁵
2. ed-Dabbî'nin (ö. 178/794 [?]) *el-Fâhir* adlı eseri. 22 yerde isim vererek en çok nakil yaptığı ikinci eser olma özelliğine sahiptir.⁴⁶
3. Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eseri. Müellif eserinde isim belirterek bu eserden 13 yerde nakil yapmıştır.⁴⁷
4. İbnü'l-Kelbî'nin (ö. 204/819 [?]) *Cemeheretü'n-Neseb* adlı eseri. Müellif isim vererek 20 yerde nakil yapmıştır.⁴⁸
5. el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eseri. Müellifin özellikle şiirlerin nakli konusunda en çok başvurduğu kaynaktır. Toplamda 212 yerde isim vererek nakil yapmıştır.⁴⁹
6. Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın (ö. 209/824 [?]) *Mecâzu'l-Kur'ân* adlı eseri. Bu kitap da müellifin en çok nakil yaptığı eserlerden biridir. Toplamda 129 yerde isim belirterek nakil yapmıştır.⁵⁰
7. el-Ahfeş el-Evsat'ın (ö. 215/830 [?]) *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eseri. İsim belirtilerek toplam 13 yerde alıntı yapılmıştır.⁵¹
8. Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitâbu ğarîbi'l-hadîs* adlı eseri. Müellif bu eserden isim vererek 33 yerde nakil yapmıştır.⁵²
9. el-Câhız'ın (ö. 255/869) *el-Hayevân* ve *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserleri. Müellif yalnızca iki yerde isim belirterek nakil yapmıştır.⁵³
10. İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin (ö. 276/889) *el-Envâ', eş-Şi'ru ve's-şu'arâ, Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân, Kitâbu edebi'l-Kâtib ve 'Uyûnu'l-Ahbâr* adlı eserleri. Müellif eserinde yalnızca 12 yerde isim vererek nakil yapmıştır.⁵⁴
11. el-Muberrred'in (ö. 286/900) *el-Kâmil* ve *el-Muktedab* gibi eserleri. Müellif eserinde yalnızca sekiz yerde isim vererek nakil yapmıştır.⁵⁵
12. Sâ'leb'in (ö. 291/904) *Mecâlisü Sâ'leb* adlı eseri. Müellif eserinde 27 yerde isim vererek nakil yapmıştır.⁵⁶
13. ez-Zeccâc'ın *Me'âni'l-Kur'an* adlı eseri. Müellif eserinde 15 yerde isim vererek nakil yapmıştır.⁵⁷

⁴⁵ Avtebî, *el-İbâne*, 2/47, 2/104, 3/37, 3/128.

⁴⁶ Avtebî, *el-İbâne*, 1/434, 2/107, 3/92, 3/153.

⁴⁷ Avtebî, *el-İbâne*, 1/62, 1/64, 1/247, 3/698, 4/260, 4/266.

⁴⁸ Avtebî, *el-İbâne*, 1/36, 1/103, 1/327, 2/244, 2/304, 3/235.

⁴⁹ Avtebî, *el-İbâne*, 1/7, 1/40, 1/41, 2/27, 2/35.

⁵⁰ Avtebî, *el-İbâne*, 1/34, 1/103, 1/212, 2/151, 2/228, 2/393.

⁵¹ Avtebî, *el-İbâne*, 1/27, 1/63, 2/48, 2/118, 3/215, 3/235, 4/249, 4/262.

⁵² Avtebî, *el-İbâne*, 1/100, 1/334, 2/20, 2/243, 3/233, 3/385, 4/206, 4/290.

⁵³ Avtebî, *el-İbâne*, 1/49, 3/416.

⁵⁴ Avtebî, *el-İbâne*, 1/460, 2/103, 3/167, 3/356, 4/584, 4/619.

⁵⁵ Avtebî, *el-İbâne*, 1/222, 1/341, 1/391, 2/20, 2/22, 3/571, 4/396, 4/541.

⁵⁶ Avtebî, *el-İbâne*, 1/102, 2/20, 2/22, 3/13, 3/89, 4/273, 4/280.

⁵⁷ Avtebî, *el-İbâne*, 1/293, 1/323, 2/256, 2/339, 3/86, 3/134, 4/94, 4/201.

14. İbn Dureyd'in genel olarak bütün eserlerinden yararlanmış olsa da müellif *el-Cemhere* adlı eserinden daha fazla istifade etmiştir. İsim verilerek yalnızca dört yerde nakil yapmıştır.⁵⁸

15. Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî'nin (ö. 328/940) *ez-Zâhir fî meanî kelimâti'n-nâs, Şerhu'l-kasâidi's-seb'i't-tivâli'l-câhiliyyât* ve *el-Müzekker ve'l-Müennes* adlı eserleri. Müellif İbnü'l-Enbârî ismini zikrederek eserinde 52 yerde nakil yapmıştır.⁵⁹

16. İbn Hâleveyh'in (ö. 370/980) *Î'râbu selâsîne sûreten fî'l-Kur'ân* adlı eseri. İsim verilerek toplam altı yerde nakil yapmıştır.⁶⁰

17. Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî'nin (ö. 392/1002) *Sirru sinâ'ati'l-i'râb, el-Hasâis ve et-Tesrifu'l-Mulûkî* adlı eserleri. Avtebî eserinin hiçbir yerinde isim vererek İbn Cinnî'den nakil yapmamıştır. Ancak İbn Cinnî'den isim vermeden naklettiği birçok bilgi bulunmaktadır.⁶¹

Avtebî, daha önce adı geçen birçok müelliften sıkça alıntı yapmasına rağmen, bazen isimlerini belirtmemiştir. Bu durum, yaşadığı dönemde kaynak göstermenin zorunlu olmayışı nedeniyle onun bu konuda serbest davranmış olduğunu göstermektedir. Öte yandan, kıraat ilmine ilişkin kaynaklardan geniş ölçüde faydalandığı halde, eserinde çoğu zaman kaynak isimlerine yer vermiştir. Ayrıca, cahiliye döneminden Abbasi devrine kadar uzanan birçok şairin şiirlerinden yararlanmasına rağmen, yalnızca çok azının ismini zikretmiştir.⁶²

Avtebî, *el-İbâne*'sini Arap dilinin inceliklerini öğrenmek isteyenlere kolaylık olması amacı ile telif etmiştir. O bu amacını eserinin giriş bölümünde şu ifadeleriyle belirtmektedir:

وقد ألفتُ هذا الكتاب في أصول اللغة و... وذكرْتُ أحرفاً من دخیل غيرها فيها، وفَسَّرْتُ شيئاً من الكلام الجاری علی ألسنتهم، لا يعرف معناه، ولا یقف علی فحواه، دون الغریب... الذي لا يتكلمه إلا متفهِق، ولا يتكلفه إلا متعقِّق، ولا یحسن أن یؤتی به إلا فی الشَّعر والخطِّ. ورتبته علی حروف المعجم؛ لیكون أسهل معرفة، وأقلَّ كلاماً. وسميته بكتاب "الإبانة".

"Ben bu eseri Arapçanın temelini oluşturan dil kaideleri hakkında kaleme aldım. Eserde, Arapçaya sonradan dâhil olmuş kelimelere de yer verdim. Ayrıca, yalnızca Arap diline vukûfiyeti yüksek kimselerin ve etkili hatiplerin anlayabileceği; hutbe ve şiirlerde yer alan edebî ifadeleri açıklamaya özen gösterdim. Ancak, insanlar tarafından anlamı bilinmeyen garip ve nadir kelimeleri zikretmekten özellikle kaçındım. Az sözle çok anlam ifade etmeyi hedefleyerek, eserin kullanımını kolaylaştırmak için onu alfabetik düzende tertip ettim ve adına *Kitâbu'l-İbâne* adını verdim..."⁶³

Avtebî, eserine *el-İbâne* ismini vermesinin nedenini tafsilatlı olarak şu şekilde beyan etmektedir: Malum olduğu üzere if'âl babından gelen أبان fiilinin mastarı الإبانة kelimesidir. Bu kelime Arapçada "bir şeyi açıklamak, açıkça ortaya koymak" manalarına gelmektedir. Avtebî kaleme aldığı eserinin her yönüyle açık ve açıklayıcı olma özelliği sebebiyle ona *el-İbâne* şeklinde isim vermeyi uygun görmüştür. Müslüman müelliflerin bakış açısıyla en açık ve açıklayıcı Kur'an-ı Kerim olması hasebiyle eserlerine Kur'an merkezli isimler vermeyi hem kendilerine hem de eserlerine bir şeref unsuru olarak kabul etmektedirler. Mesela Arap dilinin babası konumundaki el-Câhız da eserine *el-Beyân ve't-Tebyîn* adını vermiş olması bu doğrultuda

⁵⁸ Avtebî, *el-İbâne*, 1/249, 1/252, 3/199, 4/471.

⁵⁹ Avtebî, *el-İbâne*, 1/22, 1/40, 2/231, 2/308, 3/103, 3/403, 4/28, 4/109.

⁶⁰ Avtebî, *el-İbâne*, 3/280, 4/176, 4/185, 4/492, 4/566, 4/613.

⁶¹ Avtebî, *el-İbâne*, 1/67, 4/571, 4/763.

⁶² Avtebî, *el-İbâne*, 1/32 (Muhakkikin Önsözü).

⁶³ Avtebî, *el-İbâne*, 1/5; Ömerî, *el-Avtebî es-Suhârî*, 1/164.

düşünülebilir. Ayrıca Avtebî'nin hem içerik hem de isim konusunda el-Câhız'ın eserinden etkilenerek kendi eserine *el-İbâne* adını verdiği de düşünülebilir.

Avtebî, eserin ismine uygun biçimde Arapçada anlaması güç kelimeleri ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Başka bir deyişle, *el-İbâne* adı, içeriğiyle tam anlamıyla örtüşen bir eser niteliğindedir. Müellif, esere neden bu ismi verdiğini izah ederken, “ابن” fiilinin kökenini, türevlerini ve anlamlarını ayrıntılı bir şekilde ele almış; ayrıca beyânın önemine dikkat çekmek amacıyla konuyla ilgili şu dizelere de yer vermiştir:

فَفِي هَذَا بَيَانٌ إِنَّ عَقْلُكُمْ ... وَقَدْ يُنْجِي مِنَ الْجَهْلِ الْبَيَانُ

“Akıl ederseniz bunda beyan vardır.

Beyan, insanı cehaletten kurtarır.”⁶⁴

Avtebî, kitabının giriş bölümünde dil, fesahat ve beyanın önemine dair müstakil bir bölüm kaleme almış ve bu bölümde Arap dilinin öğrenilmesinin ne kadar önemli olduğundan bahsetmiştir. İlgili bölüm çerçevesinde Hz. İbrahim'in soyundan gelen ve Arapça konuşan ilk kişinin Hz. İsmâil olduğuna değinmiş, Nahiv ilminin mucidinin Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) olduğundan bahsetmiş⁶⁵ ve (المنطق) “konuşma” eyleminin ne anlama geldiğini geniş bir şekilde ele alarak incelemiştir.⁶⁶ Daha sonra Arapçadaki ifade bozuklukları ile ilgili yine müstakil bir bölüm oluşturmuş, ilgili bölümde Ummanlı âlimlerden söz etmiş, ardından mübalağa,⁶⁷ temsil,⁶⁸ seci⁶⁹ vb. terimlere değinmiş, Arapçaya sonradan geçen (muarreb) kelimeleri ele aldıktan sonra şiir ve nesir gibi edebiyat konularına geniş bir yer vermiştir.⁷⁰

Avtebî, eserin bir başka bölümünde morfolojiden, harflerin isimleri ve mahreçlerinden,⁷¹ lahn/konuşma hatalarından, el-mu'arreb,⁷² ed-dehîl,⁷³ hakikat,⁷⁴ mecaz,⁷⁵

⁶⁴ Şiir bahr-ı vâfir ile yazılmış olup, kaynaklarda bu şiirle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu şiir yalnız *el-İbâne*’de geçmektedir. Muhtemelen müellifin kendine ait beyitler olabilir. Bk. Avtebî, *el-İbâne*, 1/5.

⁶⁵ Avtebî, *el-İbâne*, 1/20.

⁶⁶ Avtebî, *el-İbâne*, 1/24-25.

⁶⁷ Mübalağa: Konuşanın manada daha etkin olması amacıyla betimlemede abartı yapmasıdır. Detaylı bilgi için bk. Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât Mu'cemun fi'l-musdalahât ve'l-furuki'l-luğaviyye*, thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Misrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 851.

⁶⁸ Temsil: iki şey arasında belli benzerlikten yola çıkılarak bu iki şeyin farklı noktalarda da benzer oldukları neticesine varmak anlamındadır. Geniş bilgi için bk. Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârûkî et-Tehânevî, *Mevsûatü keşşâfi istilâhâtü'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc, ed. Refik el-Acem (Beyrut: Mektebetü Lübnân Naşirûn, 1417/1996), 1/506-507.

⁶⁹ Seci: Şiirdeki kafiye gibi, nesir/düz yazıda iki fasıla arasındaki son harflerin birbirine benzemesine denir. Geniş bilgi için bk. Ahmed b. İbrahim b. Mustafa el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-meânî ve'l-beyânî ve'l-bedî'*, ed. Yûsuf es-Samîlî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 330.

⁷⁰ Avtebî, *el-İbâne*, 1/47-50.

⁷¹ Avtebî, *el-İbâne*, 1/55-86.

⁷² Arapların kendi dillerinin dışından Arapçaya alıp sanki Arapçalaştırarak kullandıkları kelimelere denir. Detaylı bilgi için bk. Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî Celâlüddîn es-, *el-Müzhir fi ulumi'l-luğati ve envâiha*, thk. Fuad Ali Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/211.

⁷³ Dehîl: İster Arapçalaştırılsın ister olduğu gibi bırakılsın Arapçaya sonradan sokulan Arapça dışındaki kelimelere verilen isimdir. Detaylı bilgi için bk. Sa'dî Dannâvî, *el-Mu'cemü'l-mufasssal fi'l-muarrabi ve'd-dehîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004), 6.

⁷⁴ Hakikat: Hitap sanatında sözün kendi öz manasında kullanılmasına denir. Örneğin “aslan” kelimesinin bilinen yırtıcı hayvan manasında kullanılması gibi. Detaylı bilgi için bk. Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-Arabîyye* (Şam, Beyrut: Dâru'l-Kalem, ed-Dâru's-Şâmiyye, 1416/1996), 2/455.

⁷⁵ Mecaz: Bir kelimenin hakiki manası dışında kullanılmasına denir. Geniş bilgi için bk. Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-meânî ve'l-beyânî ve'l-bedî'*, 251.

kinaye⁷⁶ ve istiare⁷⁷ gibi belagat konularından;⁷⁸ itba,⁷⁹ işmâm,⁸⁰ iştikak,⁸¹ idğam,⁸² ezdâd⁸³ ve ibdâl⁸⁴ gibi farklı dil meselelerinden bahsetmektedir.⁸⁵ Buna ilaveten Kur'an-ı Kerim'de geçen hurûf-u mukatta'a ve birbirlerinin yerine kullanılabilen hurûfu'l-me'anî harflerini de detaylı bir şekilde izah etmiştir.⁸⁶

Avtebî, *el-İbâne*'de harflerin mahreçleri ve sıfatlarının kategorize edilmesi hususunda köylüsü el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'den büyük oranda istifade etmiş ve birçok yerde ondan direkt iktibaslar yapmıştır. Aşağıdaki cümleler bu sava örneklik teşkil edebilecek niteliktedir:

قال الخليل: حروف العربية تسعة وعشرون حرفاً، منها خمسة وعشرون حرفاً صحاحاً لها أحواز ومخارج، وأربعة حروف جوف، وهي الواو والياء والألف اللينة، والهمزة، وسميت جوفاً لأنها تخرج من الجوف...

“Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'ye göre Arap alfabesi toplam yirmi dokuz harften oluşmaktadır. Bu harflerin yirmi beşi, belirli mahreçlere sahip olan sahih harflerdir. Geriye kalan dört harf ise “cevf harfleri” olarak adlandırılır ki, bunlar vav, ya, elif ve hemzedir. Bu harflerin boğaz boşluğundan çıkarılması nedeniyle onlara “cevf” ismi verilmiştir...”⁸⁷

Avtebî, her ne kadar eserini alfabetik sıraya mutabık olarak telif etmiş olsa da zaman zaman bu sıralamaya uymadığı da görülmektedir. Örneğin “cinsel ilişki” manasına gelen الحِجْحَجَّة sözcüğünü, (خ) “hâ” maddesinde değil de (ج) “cîm” maddesinde ele almaktadır.⁸⁸ Yine aynı şekilde müellif, قد جاء بالصَّخِّ والريح deyimini “الباء” maddesinde zikretmiştir.⁸⁹ Hâlbuki bu cümlede “ba” harf-i cerrinin dışında “ba” harfi ile başlayan başka bir sözcük bulunmamaktadır. Bu deyim birebir tercüme edildiğinde “Güneşin vurduğu, rüzgârın estiği her şeyi getirdi” anlamına

⁷⁶ Kinâye: Kalam içerisinde mevcut asıl anlamın yanı sıra bir başka lâzımî anlamın ifade edildiği söz veya cümleye denir. Bir başka deyişle; söz içinde geçen lâzımdan geçmeyen melzûma geçişe denir. Geniş bilgi için bk. Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 402.

⁷⁷ İstiâre: Bir kelimeye benzer bir yönünün olması gibi bir karine sebebiyle teşbihte mübalağa yapmak amacıyla asıl anlamının dışında başka bir manayı yüklemektir. Geniş bilgi için bk. Ebü'l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebü Bekr b. Ali b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî İbn Hicce, *Hızânetü'l-edeb ve ğâyetü'l-erab*, thk. İsmâ Şakyû (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1425/2004), 1/224.

⁷⁸ Avtebî, *el-İbâne*, 120-150.

⁷⁹ İtbâ: Bir kelimenin ardından sonu uyuşan başka bir kelimeyi getirmektir. هَنِيئًا مَرِيئًا gibi anlamlı veya حسن بسن gibi anlamsız olabilir. Geniş bilgi için bk. Kefevî, *el-Küllîyyât*, 851-852.

⁸⁰ İşmâm: Ötreli olan bir harfin geçiş halinde ötreli okunacağını belirtmek amacıyla durulmak zorunda kalındığında dudakları yummandır. Geniş bilgi için bk. Muhammed b. el-Hasan er-Rađîyy el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Nûr el-Hasan vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1395/1975), 1/525.

⁸¹ İştikâk: Bir kelimeden, aralarında hem lafız hem anlam ilişkisi bulunan başka bir kelimenin türetilmesine denir. Geniş bilgi için bk. Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü'l-Hâcib, *Emâlî İbni'l-Hâcib*, thk. Fahr Salih Süleyman Kaddâra (Ürdün - Beyrut: Dâr Ammâr - Dâru'l-Cîl, 1409/1989), 1/428.

⁸² Idğâm: Sözlükte bir şeyi diğerine katmak anlamına gelir. Terim olarak birinci harfi sakın yapıp ikinciye katmak anlamına gelmektedir. Geniş bilgi için bk. Ali b. Muhammed b. Ali eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 14.

⁸³ Ezdâd: Arapların tek bir ismi iki zıt şeye kullanmalarına denir. Örneğin; الجَوْن kelimesini hem beyaz hem de siyah için kullanırlar. Geniş bilgi için bk. Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya el-Kazvîni er-Râzî İbn Fâris, *es-Sâhibî fî fîkhi'l-luğati'l-arabiyyeti ve mesâiliha ve süneni'l-Arabi fî kelâmiha*, thk. Ahmed Hasan Besec (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 60.

⁸⁴ İbdâl: Belli maksatlara bir kelimenin yerine başka bir kelimeyi veya bir harfin yerine başka bir harfi ikame etmeye denir. Bk. Tehânevî, *Mevsûatü keşşâfi usulâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, 1/86.

⁸⁵ Avtebî, *el-İbâne*, 1/122-250.

⁸⁶ Avtebî, *el-İbâne*, 1/362-387.

⁸⁷ Avtebî, *el-İbâne*, 1/83.

⁸⁸ Avtebî, *el-İbâne*, 2/367.

⁸⁹ Avtebî, *el-İbâne*, 2/274.

gelmektedir. Ancak Türkçeye “cümbür cemaat geldiler” şeklinde aktarılabilir. *el-İbāne*’de bu örneklerin dışında, maddesinde zikredilmeyen birçok kelimeye rastlanılmaktadır.⁹⁰

Avtebî eserinde harflerin geçtiği her bölümün ilk kısmında harflerin sıfatlarını ve mahreçlerini tanıttığı gibi Kur’an-ı Kerim’de ilgili harfin kaç defa geçtiğine, hatta antik Hint aritmetiğine göre hangi değere tekabül ettiklerine de değinmektedir. Mesela “dal” harfini tanıtırken şöyle demektedir:

الدَّالُ نَطْعِيَّةٌ، وَهِيَ أَخْتُ النَّاءِ، وَقَدْ يَقِيمُونَ إِحْدَاهُمَا مَقَامَ الْآخَرَى، كَقَوْلِهِمْ: دَهْدَارٌ وَهَنْتَارٌ، وَسُدَادَةٌ وَسُنَاتٌ، وَتَسْدِيدَةٌ وَتَسْتِيَّةٌ. وَعَدَدُهَا فِي الْقُرْآنِ خَمْسَةُ آلَافٍ وَتِسْعَمِائَةٍ وَتِسْعُونَ دَالًا. غَيْرُهُ: سِتْمِائَةٌ وَاثْنَانِ وَأَرْبَعُونَ...

*“Dâl damaktan çıkan bir harftir. “Tâ” harfine benzemektedir. Bazen birbirlerinin yerine kullanılabilirler. Mesela Araplar şöyle derler: دَهْدَارٌ وَهَنْتَارٌ، وَسُدَادَةٌ وَسُنَاتٌ، وَتَسْدِيدَةٌ وَتَسْتِيَّةٌ. Bu harf Kur’an-ı Kerim’de 5990 defa geçmektedir. Başka bir görüşe göre ise 5642 defa geçmektedir...”*⁹¹

Avtebî, eserini kaleme alırken kendisinden önceki birçok kaynaktan geniş ölçüde faydalanmıştır; ancak genellikle bu kaynakların adlarını belirtmemiştir. Ayrıca, eserin genelinde belirli bir yöntem ya da sistematik yapı gözetmediği dikkat çekmektedir. Örneğin, bir harfi tanıttıktan hemen sonra "مسألة" başlığı altında bambaşka bir meseleyi işlemeye başlayabilmektedir. Bu durum, müellifin eserde sık sık konudan konuya geçiş yaptığını ve bazı bölümlerde başlıklandırma ve içerik düzeni bakımından tutarlı bir hiyerarşi izlemediğini ortaya koymaktadır.⁹² Belki de bu, Avtebî’nin yaşadığı dönemin ilmi teamülünün bir gereğidir.

Avtebî, genellikle açıklanması gerektiğini düşündüğü kelimeleri ayrıntılı biçimde ele alırken, önce ilgili ayetleri, ardından mevcutsa hadisleri ve son olarak da konuyu destekleyen şiir örneklerini sunmaktadır. Bu metinlerin ardından ise, Arapların dilinde sıkça kullanılan darbimesellere yer vermektedir. Ancak bu darbimeseller, kimi zaman içinde geçen harfe göre belirli bir konu başlığı altında toplanmış olarak sunulmaktadır. Örneğin, içerisinde “sin” harfi geçtiği için şu darbimeseli “sin” maddesinde ele almıştır: ذَهَبَ الْقَوْمُ أَيْدِي سَبًا Bu cümle, kelimesi kelimesine tercüme edildiğinde “Kavim, Sebe’ halkının akıbetine uğradı” anlamına gelse de Türkçe’ye “Kavim darmadağın oldu” şeklinde çevrilebilir.⁹³

Avtebî, eserinde okuyucunun kelimeleri doğru bir şekilde ezberleyebilmesini sağlamak amacıyla, farklı şekillerde telaffuz edilebilen ve ilk harekesi üç ayrı şekilde okunabildiğinden her okunuşu farklı anlamlar ihtiva eden “müselles” türü kelimelerin ilk harekelerini özellikle belirtmiştir. Bu yolla, anlam karışıklıklarının ve telaffuz hatalarının önüne geçmeyi amaçlamıştır. Nitekim Avtebî, bu hususa dikkat çekerek şu ifadeleri kullanmaktadır: والأَمَّةُ بِالْفَتْحِ: النسيان “Emme” kelimesi fetha ile okunduğu zaman “unutmak” anlamına gelir. Müellif bu açıklamayı yaptıktan sonra “وَأَذْكُرُ بَعْدَ أَمَّةٍ “Nice zaman sonra Yusuf’u hatırladı”⁹⁴ ayet-i kerimesinin “وَأَذْكُرُ بَعْدَ أَمَّةٍ” kelimesi fetha ile okunduğu zaman “unuttuktan sonra Yusuf’u hatırladı” şeklinde de kıraat olunduğuna işaret etmektedir. وَالْأَمَّةُ، مُحَقَّفٌ هِيَ الْعَبْدَةُ

⁹⁰ Avtebî, *el-İbāne*, 2/274.

⁹¹ Avtebî, *el-İbāne*, 3/73.

⁹² Örnek olarak bk. Avtebî, *el-İbāne*, 4/85, 4/269, 4/490.

⁹³ Örnek olarak bk. Avtebî, *el-İbāne*, 4/648.

⁹⁴ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Yûsuf 12/45.

Şeddesiz olan “eme” kelimesi ise cariyeye anlamına gelmektedir. والإمة بالكسر النعمة Bu kelime “imme” şeklinde şeddeli olarak telaffuz edildiğinde ise “nimet” anlamına gelmektedir. Nitekim إِمَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا “Doğrusu biz, atalarımızı bir din üzere bulduk”⁹⁵ âyetini İmam Mücâhid ve Halife Ömer b. Abdulaziz إِمَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى إِمَّةٍ şeklinde tilavet etmişlerdir. Buna göre mana şöyle olur: “Hiç şüphesiz biz atalarımızı nimet içerisinde bulduk.” Avtebî, birçok yerde yaptığı bu tarz açıklamalarla Arap diline iyi derece vakıf olmanın Kur’ân manasına nasıl etki edeceğini gözler önüne sermektedir.⁹⁶

Avtebî, eserinin birçok bölümünde ve yeri geldikçe müzekker ve müennes kelimelere değinmekte ve hem müzekker hem de müennes olarak kullanılabilecek kelimelere işaret etmektedir. Örneğin لسان kelimesinin hem müzekker hem de müennes olarak kullanılabileceğini ifade ederken şöyle söylemektedir: فإذا أَتَيْتَ بِهَا يَرَادُ بِهِ الرِّسَالَةُ لسان, Ferrâ, وقال الفراء: اللسان بعينه مُذَكَّرٌ، فإذا أَتَيْتَ فَإِنَّمَا يَرَادُ بِهِ الرِّسَالَةُ kelimesinin müzekker olarak kullanıldığını, müennes olarak kullanıldığında ise bu kelimenin “mektup” anlamına geleceğini ifade etmiştir.” Daha net bir biçimde ifade etmek gerekirse, “mektup” manasında kullanılan لسان kelimesi, sonunda müenneslik alameti taşıyan رسالة kelimesi gibi kabul edilmesi nedeniyle müennes kabul edilir. Bu savına A‘şâ Bâhile’nin (ö.1./7. yüzyıl) şu dizeleri ile istihsân etmektedir:

إِنِّي أَتَيْتُ لِسَانَ لَا أَسْرُ بِهَا ... مِنْ عُلُوٍّ لَا كَذِبٌ فِيهَا وَلَا سَخَرُ

“Hiç hoşuma gitmeyen bir haber/mektup geldi bana,

(Necd'in) yukarısından, ne yalan ne de alay olmayan”⁹⁷

Bu dizelerden de anlaşılacağı üzere şair burada geçen لسان kelimesini رسالة anlamında kullandığından öncesinde geçen أَتَيْتُ fiilini müennes olarak kullanmıştır.⁹⁸

Avtebî, eserinde şahit beyit olarak kullandığı dizeleri belâğî açıdan da tahlilini yapmaktadır. Mesela teşbih konusunu anlatırken belagat açısından şu beyitleri izah etmeye çalışmıştır.⁹⁹

كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَيَابَسًا ... لَدَى وَكْرِهَا الْعَنَابُ وَالْحُشْفُ الْبَائِلِي

“Yuvalarında kuşların yaş ve kuru kalpleri,

Tıpkı hünnap ve kurumuş eski hurmalar gibi.”¹⁰⁰

⁹⁵ ez-Zuhuf 43/22.

⁹⁶ Avtebî, *el-İbâne*, 2/139-142.

⁹⁷ “Müzekker ve Müennes kabul edilen İsimler” başlıklı konuda şiirin tahrirci yapılmıştır.

⁹⁸ Avtebî, *el-İbâne*, 1/7-9.

⁹⁹ Avtebî, *el-İbâne*, 1/391-394.

¹⁰⁰ Şiir muallaka şairlerinden İmruülkays’a ait olup bahr-ı tavîl ile yazılmıştır. Bk. Ebû Vehb Hunduc b. Hucre b. el-Hâris Âkilü’l-Mürâr İmruülkays, *Divânu İmruülkays*, thk. Abdurrahman el-Mustâvî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1425/2004), 139; Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî el-Câhîz, *el-Hayevân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2003), 3/24; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *eş-Şi’ru ve ş-Şuarâ*’ (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1423/2002), 1/111, 1/134; Ebu’l-Abbâs Muhammed b. Yezid b. Abdu’l-Ekber el-Ezdî el-Müberred, *el-Kâmil f’îl-luğati ve’l-edeb*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1417/1997), 3/25.

Yukarıdaki beyitte şair kuşların kalplerini hünnap ve kurumuş bayat hurmalara benzeterek teşbih-i müzdevec/çift müşebbehün bih sanatına vurgu yapmıştır.

وَإِنَّ صَخْرًا لَّنَأْتِمُ الْهَدَاةُ بِهِ ... كَأَنَّهُ عَلِمَ فِي رَأْسِهِ نَارُ

“Hiç şüphesiz rehberler Sahr’a uyarlar.

O başında ateş yanan bir dağ gibidir.”¹⁰¹

Yukarıdaki beyitte şair Sahr’ı başında ateş yanan dağa benzetmektedir. Şair beyitte teşbihi bitirdikten sonra نَارُ فِي رَأْسِهِ نَارُ ifadesini kullanarak yapmış olduğu teşbihi, îğâl¹⁰² sanatını icra etmek suretiyle pekiştirmiştir.

Avtebî, eserinde bazen fasih olan kelimelerle birlikte fasih olmayan kelimelere de değinmektedir. Mesela o, kadının kocası tarafından yakınları anlamına gelen هُوَ الْخَمْنُ kelimesinin هو حمها مثل عطاها وحموها مثل أبيها وحموها مقصور مهموز üç şekilde telaffuz edilebileceğini ancak hemzeli okunuşun fasihten en uzak kullanım olduğunu belirtmektedir.¹⁰³

Müellif, bazen de kelimeleri açıklarken etimolojik/iştikak tahliller yapmaktadır. Örneğin bu bağlamda o şöyle demektedir: والْوَرُ: الكذب، اشتق من تزوير صدر البعير “Bu kelime yalan anlamına gelmektedir. Aslında devenin göğsünün eğri olması anlamından yola çıkılarak türetilmiştir.” Başlangıçta somut bir eğrilik anlamına gelen kelime, zamanla soyut bir anlam kazanarak yalana dönüşmüştür.¹⁰⁴ Etimolojik tahlilleriyle tanınan İbn Fâris (ö. 395/1004) de bu kök üzerine benzer görüşler dile getirmiştir. Ancak o, eğriliği özellikle devenin göğsüyle ilişkilendirmekten ziyade, genel bir eğrilik anlamı çerçevesinde ele almaktadır. Hatta bir adım daha ileri giderek - زار - يزور (ziyaret etmek) fiilinin de bu kökten türediğini ve aynı anlam zemininden hareketle oluştuğunu savunmaktadır. Ona göre ziyaret etmek, aslında kişinin ziyaret edilen tarafa yönelmesi, yani ona doğru meyletmesi anlamını taşımaktadır.¹⁰⁵

Avtebî, eserinin birçok yerinde şiirlerle istişhâd etmekte, ancak bu istişhâd genellikle dil ile ilgili meseleler açıklanmaya çalışılırken kullanılmaktadır. Zaman zaman bu istişhâd bir ayette geçen bir kelimenin anlamını teyit amacıyla yapılmaktadır. Bu tür kullanıma ﴿وَأَسْلَمْنَا لَهُ عَيْنَ الْقَطْرِ﴾ “Erimiş bakırı onun için kaynağından sel gibi akıttık.”¹⁰⁶ ayet-i kerimesi örnek olarak verilebilir. Avtebî bu ayette geçen kıssayı İbn Abbas’tan naklederek Hutay’e adıyla meşhur Ebû Müleyke

¹⁰¹ Şiir sahabî kadın şairlerden Hansâ’ (ö. 24/645)’ya ait olup bahr-ı basît ile yazılmıştır. Bk. *Dîvânu’l-Hansâ*, thk. Hamd Tammâs (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1425/2004), 46; Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî el-Câhız, *el-Buhalâ*’ (Beyrut: Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, 1419/1998), 309; Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî el-Câhız, *el-Mehâsin ve’l-Ezdâd* (Beyrut: Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, 1423/2002), 171; Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ebî Tâhir İbn Tayfûr, *Belâğâtü’n-Nisâ*, thk. Ahmed el-Elfi (Kahire: Matbaatu Medreseti vâlideti Abbâsi’l-evvel, 1326/1908), 36, 168; Müberred, *el-Kâmil f’il-luğati ve’l-edeb*, 3/63, 4/40; Ebû İshâk İsmâüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî, *el-Etvel şerhu Telhisi Miftâhi’l-Ulûm*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 1/70.

¹⁰² Îğâl: Beytin sonunda muhtevayı pekiştirmek, güzelleştirmek, açıklamak veya mübalağa yapmak amacıyla ek bir beyan getirme şeklindeki itnâb türüne denir. Bk. Abdulaziz Atîk, *İlmü’l-Meânî* (Beyrut: Dâru’n-nehdâti’l-Arabiyyeti li’t-tubâati ve’n-neşri ve’t-tevzi’, 1430/2009), 192; İsmail Durmuş, “İtnâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/215-219.

¹⁰³ Avtebî, *el-İbâne*, 2/413-414.

¹⁰⁴ Avtebî, *el-İbâne*, 3/182.

¹⁰⁵ Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvînî er-Râzî İbn Fâris, *Mu’cemu Meâyîsi’l-Luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Şâm: Dâru’l-Fikr, 1399/1979), 3/36.

¹⁰⁶ es-Sebe’ 34/12.

Cervel b. Evs b. Mâlik el-‘Absî’ye (ö. 59/678 [?]) ait olduğunu söylediği şu beyitle açıklamaktadır:¹⁰⁷

فَأُلْقِيَ فِي مَرَاجِلٍ مِنْ حَدِيدٍ ... بِدُوبِ الْقَطْرِ لَيْسَ مِنَ الْبَرَامِ

“Erimiş bakırla (dolu) demir kazanlara atıldı;

Taştan tencerelere değil”¹⁰⁸

Görüldüğü üzere Avtebî burada dilsel istiṣhâddan ziyade ayetin manasını teyit eden bir şiirle konuya açıklık getirmektedir.

Müellif, bazen de eserinde vermiş olduğu şiirlerin arka planını ve olay örgüsünü de zikretmiştir. Bu duruma şu örnek verilebilir:

وعن الشافعي، أَنَّهُ لَمَّا دَخَلَ بَغْدَادَ غَرِيباً اجْتَاَزَ بِقَوْمٍ فَسَأَلَهُمْ عَنِ الطَّرِيقِ، فَأَرَشَدُوهُ، وَلَا يَعْرِفُونَهُ، فَمَضَى وَهُوَ يَقُولُ:

“İmam Şafii’den (ö. 204/820) nakledildiğine göre, o bir gün yabancı bir yolcu olarak Bağdat’ın kapılarını aralamıştır. Kentin kalabalığı arasında insanların yanına varmış ve onlara yol tarifi sormuştur. Oradakiler ona içtenlikle yardımcı olmuş, yollarını göstermişler, ancak onu tanımamışlardır. (Onu tanımamış olmaları sebebi ile kendisini yabancı ve yalnız hissetmiş, oradan ayrılırken gönlündeki duyguları şu manzumelerle ifşa etmiştir)”¹⁰⁹

غَرِيبُ الدَّارِ لَيْسَ لَهُ صَدِيقٌ ... أَجَلُ سُؤَالِهِ أَيْنَ الطَّرِيقُ

“Gurbet diyarında olanın dostu yoktur.

Onun en önemli sorusu: Yol ne taraftadır?”¹¹⁰

Müellif, eserinde Arap dünyasında meşhur olan şairler, edipler ve hatiplerin sözlerine yer verdiği gibi batı dünyasına mensup filozofların da hikmetli sözlerinden bahsetmiştir. Bu duruma şu örnekler verilebilir: "وقال سُقْرَاتُ: "ينبغي للعاقل أن يخاطب الجاهل مخاطبة المُطِيبِ للمريض" Sokrates şöyle demiştir:

وقال أرسطوطاليس: "Akıllı kimsenin cahille, doktorun hasta ile konuştuğu gibi konuşması gerekir."¹¹¹

Aristoteles şöyle demiştir: "Hayatın kötü olmasının nedeni akıldır."¹¹²

Avtebî’nin idğâm, imâle, işbâ‘, işmâm ve ibdâl konularını eserinde genişçe ele aldığı görülmektedir. Aynı zamanda sıklıkla istiṣhâd ettiği âyetlerin farklı kıraatlerini de zikretmeyi ihmal etmemiştir. Avtebî’nin genel dil ve kıraat kaidelerine kıyasla sergilediği yaklaşım farklılıkları dikkat çekicidir. Bu bağlamda özellikle işmâm meselesi üzerinde durulmalıdır.

¹⁰⁷ Ömerî, *el-Avtebî es-Suhârî*, 1/177.

¹⁰⁸ Avtebî eserinde, bahr-ı vâfir ile yazılan bu şiirin muhadram şairlerden Hutay’e el-Absî’ye ait olduğunu ifade etse de şairin divanında olmadığı gibi kaynaklarda herhangi bir şaire nispet edilmemektedir. Ayrıca el-İbâne dışındaki kaynaklarda بدوب yerine قدور şeklinde geçmektedir. Bk. Avtebî, *el-İbâne*, 4/26; Celaleddin es-Suyutî, *ed-Dürrü’l-Mensûr* (Beyrut: Dâru’l Fikr, ts.), 6/678; âişe Muhammed Ali Abdurrahman Bintü’s-Şâtî, *el-İ’câzu’l-beyânî li’l-Kurân ve meşâilu İbni’l-Ezrak* (Kahire: Dâru’l-Meârif, ts.), 542.

¹⁰⁹ Avtebî, *el-İbâne*, 3/576.

¹¹⁰ Şiir bahr-ı vâfir ile yazılmıştır. Ancak müellif İmam Şâfi’ye ait olduğunu söylese de, şiir İmam Şâfi’nin divanında bulunmadığı gibi diğer kaynaklarda da ona ait olduğuna dair hiçbir delil bulunmamaktadır. Bk. Câhız, *el-Mehâsin ve’l-Ezdâd*, 119; Ebû Ali el-Muhsin b. Ali b. Muhammed b. Ebi’l-Fehm Dâvûd et-Tenûhî, *el-Ferec ba’de’s-şidde*, thk. Abbûd eş-Şalcî (Beyrut: Dâr Sâdir, 1398/1978), 3/124; Avtebî, *el-İbâne*, 3/576; Muhammed b. Aydemir Musta’samî, *ed-Dürrü’l-ferîd ve beytü’l-kasîd*, thk. Kâmil Selmân el-Cebûrî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1436/2015), 7/296.

¹¹¹ Avtebî, *el-İbâne*, 2/384.

¹¹² Avtebî, *el-İbâne*, 3/503.

Avtebî, işmâm konusundaki tanımlarında ve verdiği örneklerde harflerin düşüşü, yani hazfî bir durum söz konusu olduğundan, geleneksel işmâm ve revm tanımlarına uymamaktadır. Aksine, bu harflerin düşüşünü hazf kapsamında değerlendirmektedir. Bu durum, Arapçaya son derece hâkim ve döneminin seçkin âlimlerinden biri olan Avtebî'nin, hazf ve işmâm meselelerini iç içe ve oldukça karmaşık bir biçimde ele almasının okuyucuda önemli bir kafa karışıklığına sebep olmasını beraberinde getirmektedir. Bahsi geçen bu türden karışıklıklar, başka hiçbir kaynaktan görülmemesi açısından da önemlidir. Mevcut karışıklığın, dönemin bölgesel dil ve terminoloji farklılıklarından mı kaynaklandığı, yoksa Avtebî'nin farklı bir ön kabulü mü benimsediği hususu, konuyla ilgilenecek araştırmacıların dikkatine bırakılmıştır.

Avtebî'nin eseri, Arapça sözlükçülük alanında paradigmatic bir yaklaşım sergileyerek dilin yapısına farklı bir bakış açısı kazandırdığını ortaya koymaktadır. Müellif, ibdâl mevzuunda günümüz Arapçasında genellikle ammice olarak değerlendirilen birçok kelimenin aslında fasihliğini ispatlamakla kalmayıp, ibdâlin daha ziyade fonetik açıdan telaffuzu güç ya da kulak tırmalayıcı terimlerde gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Bu tespit, ses ve anlam ilişkisi arasındaki ince dengelerin önemine dikkat çekmesi bakımından eserin temel katkılarından biri olarak kabul edilmelidir.

Eserde mastarların bablardan gelişim süreçleri ayrıntılı şekilde ele alınmış, Arapça'nın temel isim kalıpları olan sülâsî, rubâ'î ve humâsinin yanı sıra nadiren kullanılan isim kalıplarına da geniş yer verilmiştir. Ayrıca, mimli mastar, ism-i âlet, ism-i zamân ve ism-i mekân gibi mastardan türetilen isim türlerinin kapsamlı açıklamaları eserin dilbilimsel derinliğini artırmaktadır. Bu bağlamda eser, Arapça'nın morfolojik inceliklerini detaylı biçimde ortaya koyan nadir kaynaklardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte, Avtebî eserinde eril ve dişil kavramlarına geniş yer ayırmış; özellikle hem müzekker hem müennes olarak kabul edilen isimlerin kapsamlı bir listesini sunmuş ve semâ'î müennesler üzerinde yoğunlaşarak sarf ilminin nüanslarını açıklamıştır. Müellifin, bu alanlarda mevcut sarf kitaplarındaki yaklaşımlara muhalefet ederek getirdiği farklı perspektifler, onun dilbilimsel düşünce repertuarının özgünlüğünü göstermektedir. Örneğin, lazım ve müteaddi fiillerin mastarlarının gelişim şekilleri üzerine sunduğu alternatif açıklamalar bu farklılaşmanın somut örneklerindendir.

Avtebî, eserini kaleme alırken verdiği örneklerde iki temel strateji izlemektedir. Bunlardan ilki, günlük hayatta kullanılan, dönemin yaşayan Arapçasına ait kelimeleri tercih etmek; ikincisi ise Arapçanın hafızalarda canlı kalmasını sağlamak amacıyla, o dönemde dahi nadiren kullanılan ve unutulmaya yüz tutmuş kelimeleri örnekler arasında bulundurmaktır. Böylelikle, dilin zenginliğini ve tarihi derinliğini koruma yönündeki çabası, Arapçanın kaybolan kelimelerinin adeta yeniden canlandırılması işlevi görmüştür. Bu durum, Avtebî'nin Arap diline olan derin saygısı ve onun sürekliliği için gösterdiği bilimsel ve kültürel gayretlerin en önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Avtebî'nin Arap dilinin kavramsal gelişimine önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Geleneksel kalıpların dışında, birçok alanda kendine özgü ve tercih ettiği kavramsal terimleri kullanarak dilin yorumlanmasına yeni perspektifler kazandırmıştır. İ'lâl kelimesi yerine “el-mankûl” المنقول, ism-i fâil kelimesi yerine “ed-dâim” الدائم veya el-fi'lu'd-dâim الفعل الدائم gibi birçok farklı terimlerin kullanılmasının tercih edilmesi o günün tedavüldeki ıstılah dünyasına ışık

tutmasının yanı sıra, Avtebî'nin bu yönü ile Arap diline yaptığı katkılar inkar edilemez niteliktedir.

Eserinde genel olarak Kûfe ekolüne yakın bir duruş sergilediği görülen Avtebî'nin, birçok konuda Basra ekolünün görüşlerini de savunabilmesi, onun ilmi yetkinliğe ve akademik bir vizyona sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Kûfeliler fiillerin mastarlardan değil, mastarların fiillerden türediğini ileri sürerken, müellifin bu noktada Basralıların görüşünü benimseyerek fiillerin mastarlardan türediğini savunması, onun düşünsel esnekliğini ve katı bir ekol bağlılığı taşımadığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu tür örnekler, Avtebî'nin meseleleri değerlendirirken bağımsız ve sorgulayıcı bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır.

Avtebî'nin öne çıkan özelliklerinden biri, ihtilafli konularda farklı görüşleri aktardıktan sonra zaman zaman herhangi bir değerlendirmede bulunmaması, kimi zaman ise kendi tercihini açıkça ifade etmesidir. Daha önce de belirtildiği gibi, çoğunlukla Kûfe ekolüne ait terminolojiyi kullanmakla birlikte, görüş ayrılığı içeren meselelerde kimi zaman Kûfe, kimi zaman da Basra ekolünü tercih etmesi; onun belirli bir dil ekolüne sıkı sıkıya bağlı olmadığını göstermektedir.

Eserinde dikkat çeken bir diğer önemli husus, Avtebî'nin birçok kez isim vermeden bazı müellif ve eserlerden alıntılar yapmasıdır. Bu durum, hem dönemin ilmi teamüllerinin bir yansıması hem de temel kaynaklara ulaşmadaki zorlukların bir sonucu olabilir. Bununla birlikte, Avtebî'nin zaman zaman Sîbeveyh, Ebû Zeyd el-Ensârî, Halîl b. Ahmed ve Câhiz gibi isimlerden açıkça alıntı yaptığı da görülmektedir. Bunların dışında da birçok Arap dil âliminden, kimi zaman isim vererek kimi zaman ise isimsiz şekilde, çeşitli nakillerde bulunmuştur. Ancak burada dikkat çeken nokta şudur: Müellif, özellikle kendi görüşlerini desteklemek amacıyla başvurduğu aktarımlarda genellikle kaynak ve müellif ismini belirtmeye özen göstermiştir.

Avtebî'nin Kahire, Bağdat, Basra ve Kûfe gibi dönemin başlıca ilim merkezlerinden uzak bir bölgede yaşamış olması da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum, onun bilgiye ve kaynaklara ulaşımında birtakım güçlükler yaşamış olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim bazı isimli nakillerinde de çelişkiler görülmektedir. Örneğin, Halîl b. Ahmed'e nispet ettiği bir görüşün, gerçekte Basra ekolünün önemli isimlerinden İbn Cinnî'ye ait olduğu tespit edilmiştir. Bu tür örnekler ve belki de bugün tam olarak bilemeyeceğimiz başka sebepler, Avtebî'nin kaynak gösterme konusundaki bazı tutarsızlıklarını makul kılmakta ve içinde bulunduğu şartları dikkate alarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî ile aynı köyden olan ve onun ilmi mirasına büyük bir bağlılık gösterdiği gözlemlenen Avtebî, tarih, ensâb, fıkıh ve Arap dili gibi çeşitli ilim dallarında kaleme aldığı eserlerle yaşadığı dönemin önde gelen âlimlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, yaşadığı coğrafyada hüküm süren siyasî ve mezhebî çekişmelerin yol açtığı istikrarsız ortamın ilmi faaliyeti sekteye uğratması ve dönemin başlıca ilim merkezlerinden uzak bir bölgede hayat sürmüş olması, onun İslâm dünyasında geniş ölçekte tanınmasının önünde engel teşkil etmiştir.

Avtebî'nin hem *el-İbâne* adlı eseri hem de diğer çalışmaları ile kendi el yazısıyla notlar düşerek üzerinde çalıştığı eserlerin kodikolojik açıdan yeterince incelenmemiş olması, onun yaşadığı dönemin kesin olarak tespit edilmesini zorlaştırmakta ve bu husustaki belirsizliği

sürdürmektedir. Bu bağlamda, Avtebî'nin döneminin daha sağlıklı şekilde tayin edilebilmesi, eski yazma eserler üzerinde kodikolojik inceleme yapacak araştırmacıların katkısını beklemektedir.

Bu çalışmanın odağını oluşturan *el-İbâne*, fonetik, sarf, nahiv, belagat, isticak, furûk, mu'arreb, lugat, fıkhu'l-luğa ve semantik gibi birçok dilsel alt disiplini kapsayan muhtevası ile, Arap dili ve belagati sahasında alfabetik düzene göre tertip edilmiş, son derece kıymetli ansiklopedik bir eser niteliği taşımaktadır. Müellif ve eseri hakkında Türkiye'de şimdiye dek tarafımız dışında herhangi bir akademik çalışmanın yapılmamış olması, *el-İbâne*'nin tanıtımı ve ilim dünyasına kazandırılması açısından bu araştırmayı anlamlı ve önemli kılmaktadır. Böylece söz konusu eser, Arap dili ve belagati alanında araştırma yapacak akademisyenler için güçlü bir kaynak işlevi görecektir.

Katkı Oranı

1. Yazar: %100

Contribution Rate

1st Author: 100%

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Conflicts of Interest

No conflict of interest declared.

Etik Kurul İzni

Gerek olmadığı beyan edilmiştir.

Ethics Committee Permission

It has been declared unnecessary.

Destek-Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Grant Support

No external funding was used to support this research.

Teşekkür

Beyan edilmemiştir.

Acknowledgements

Not declared.

Kaynakça | References

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Atîk, Abdulaziz. *İlmu'l-Meânî*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'n-nehdâti'l-Arabiyyeti li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', 1. Basım, 1430/2009.
- el-Avtebî, Ebu'l-Münzir Seleme b. Müslim b. İbrahim es-Suhârî. *el-Ensâb*. thk. Muhammed İhsan en-Nass. 2 Cilt, 1427/2006.
- el-Avtebî, Ebu'l-Münzir Seleme b. Müslim b. İbrahim es-Suhârî. *Kitâbu'd-Dıyâ'*. thk. Süleyman b. İbrahim Bâbzîz el-Varcelânî - Davûd b. Ömer Bâbzîz el-Varcelânî. 23 Cilt. Maskat: Vezâretü'l-evkâf ve's-şuûni'd-dîniyye, 1. Basım, 1436/2015.
- el-Avtebî, Ebu'l-Münzir Seleme b. Müslim b. İbrahim es-Suhârî. *Kitâbu'l-İbâne fi'l-Luğati'l-'Arabiyye*. thk. Abdulkarim Hâlife vd. 4 Cilt. Maskat: Vezâretü't-Türâsi'l-Ğavmî ve's-Şekâfe, 1420/1999.
- Bakan, Tevhit. "İbâdîler ve Hadis". *Ekev Akademi Dergisi* 8/20 (2004), 221-240.
- el-Berrâdî, Ebu'l-Kâsım İbrahim b. *el-Cevâhiru'l-Müntekâ*. çev. Orhan Ateş. 1 Cilt. Ankara: Astana Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Bintü's-Şâtî', Âişe Muhammed Ali Abdurrahman. *el-İ'câzu'l-beyânî li'l-Kurân ve mesâilu İbni'l-Ezrak*. 1 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, 3. Basım, ts.
- el-Bitâşî, Seyf b. Hammûd b. Hâmid. *İthâfu'l-a'yân fi târihi ba'd ulemâi Umân*. 3 Cilt. Muskat: Mektebü'l-Müsteşârî'l-Hâss licelâleti's-Sultân li's-Şuûni'd-Dîniyye ve't-Târîhiyye, 3. Basım, 1431/2010.
- el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî. *el-Buhalâ'*. 1 Cilt. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 2. Basım, 1419/1998.
- el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî. *el-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.
- el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî. *el-Mehâsin ve'l-Ezdâd*. 1 Cilt. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423/2002.
- el-Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Dannâvî, Sa' dî. *el-Mu'cemü'l-mufasssal fi'l-muarrabi ve'd-dehîl*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424/2004.
- ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe. *eş-Şi'ru ve's-Şuarâ'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423/2002.
- Durmuş, İsmail. "İtnâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/215-219. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- el-Esterâbâdî, Muhammed b. el-Hasan er-Rađiyy. *Şerhu Şâfiyyeti İbni'l-Hâcib*. thk. Muhammed Nûr el-Hasan vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1395/1975.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İbâziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/256-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- el-Hamevî, Şihâbud'dîn Ebû Abdillâh Yakut b. Abdullâh er-Rûmî. *Mu'cemü'l-Büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdir, 2. Basım, 1416/1995.
- el-Hâşimî, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa. *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-meânî ve'l-beyânî ve'l-bedî'*. ed. Yûsuf es-Samîlî. 1 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya el-Kazvîni er-Râzî. *es-Sâhibî fî fîkhi'l-luğati'l-arabiyyeti ve mesâiliha ve süneni'l-Arabi fî kelâmiha*. thk. Ahmed Hasan Besec. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya el-Kazvîni er-Râzî. *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Şam: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Hicce, Ebû'l-Mehâsin Takîyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî. *Hizânetü'l-edeb ve ğâyetü'l-erab*. thk. İsmâ Şakyû. 2 Cilt. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1425/2004.
- İbn Tayfûr, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ebî Tâhir. *Belâğâtü'n-Nisâ'*. thk. Ahmed el-Elfî. 1 Cilt. Kahire: Matbaatu Medreseti vâlideti Abbâsi'l-evvel, 1326/1908.
- İbn Zübeyr, Muhammed. *Delîl a'lâm Umân*. thk. Es-Seyyid Muhammed Bedevî. Câmiatü's-Sultân Kâbûs, 1412/1991.
- İbnü'l-Hâcib, Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Emâlî İbni'l-Hâcib*. thk. Fahr Salih Süleyman Kaddâra. 2 Cilt. Ürdün - Beyrut: Dâr Ammâr - Dâru'l-Cîl, 1409/1989.
- İmruülkays, Ebû Vehb Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü'l-Mürâr. *Dîvânu İmruülkays*. thk. Abdurrahman el-Mustâvî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1425/2004.
- el-İsferâyînî, Ebû İshâk İsmâüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh. *el-Etvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-Ulûm*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- el-İzkevî, Serhân b. Saîd. *Keşfu'l-ğumme el-câmiu li ehbâri'l-ümme*. thk. Muhammed Habîb Salih - Mahmud b. Mübârek es-Süleymî. 3 Cilt. Umman: Vezâretü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2. Basım, 1434/2013.
- Kavas, Ahmet - Bilge, Mustafa L. "Kilve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 26. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Hüseynî. *el-Küllîyyât Mu'cemun fî'l-musdalâhât ve'l-furuki'l-luğaviyye*. thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Misrî. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- el-Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Emsâl ve'l-Hikem*. thk. Fuad Abdulmun'im Ahmed. 1 Cilt. Riyad: Dâru'l-vatan li'n-neşr, 1. Basım, 1420/1999.
- el-Meydânî, Hasan Habenneke. *el-Belâğâtü'l-Arabiyye*. 2 Cilt. Şam, Beyrut: Dâru'l-Kalem, ed-Dâru's-Şâmiyye, 1. Basım, 1416/1996.
- Musta'samî, Muhammed b. Aydemir. *ed-Dürü'l-ferîd ve beytü'l-kasîd*. thk. Kâmil Selmân el-Cebûrî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1436/2015.
- el-Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdu'l-Ekber el-Ezdî. *el-Kâmil fî'l-luğati ve'l-edeb*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 3. Basım, 1417/1997.
- el-Müsennâ, Ebû Ubeyde Ma'mer b.. *Şerhu nekâidi Cerîr ve'l-Ferezdek*. thk. Muhammed İbrahim Hûr - Velîd Mahmud Halis. 3 Cilt. Abu Dabi: el-Mecmau's-Sekâfî, 2. Basım, 1419/1998.
- el-Ömerî, Leylâ. *el-Avtebî es-Suhârî*. ed. Saîd Cebr Ebû Hıdr - Uleyyân Abdulfettâh el-Câlûdî. 2 Cilt. Amman: Câmiatu Âli'l-beyt, 1. Basım, 1430/2009.
- er-Riyâmî, Ali b. Sa'd. *Kadıyyetü azli'l-imâmî's-Salt b. Mâlik el-Harûsî*. 1 Cilt. Maskat: Beytü'l-ğışâm li'n-neşri ve't-terceme, 1. Basım, 1436/2015.

- er-Riyâmî, Mahmud b. Süleyman. *Seleme b. Müsellem el-Avtebî es-Suhârî ve menhecuhû fi Kitâbi'l-İbâne*. 1 Cilt. Amman: Dâru Küñûzi'l-ma'rifeti li'n-neşri ve't-tevzî', 1. Basım, 1438/2017.
- es-Salîbî, Muhammed Ali (ed.). *Kıraât fî fikri'l-Avtebî es-Suhârî*. 1 Cilt. Umman: Vezâretü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1. Basım, 1418/1998.
- es-Sâlimî, Abdurrahman. "Teaddüdiyyetü'l-Avtebî ve tercemetuhu ev işkâliyyâtu şahsiyyeti'l-Avtebî es-Suhârî". *Mecelletü Nizwa* 21 (2000), 250-253.
- es-Sâlimî, Nûruddîn Abdullah b. Hamîd. *el-Lüm'a'l-merdıyye min eşi'ati'l-İbaddıyye*. ed. Sultân b. Mubarek eş-Şeybânî. 1 Cilt. Umman: Vezâretü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2. Basım, 1426/2005.
- es-Sekkâkî, Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-Ulûm*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1407/1987.
- es-Suyutî, Celaledîn. *ed-Dürrü'l-Mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fikr, ts.
- es-Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, Celâlüddîn. *el-Müzhir fî ulumi'l-luğati ve envâiha*. thk. Fuad Ali Mansûr. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- et-Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârûkî. *Mevsûatü keşşâfi istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. ed. Refîk el-Acem. thk. Ali Dahrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnân Naşirûn, 1. Basım, 1417/1996.
- et-Tenûhî, Ebû Ali el-Muhsin b. Ali b. Muhammed b. Ebi'l-Fehm Dâvûd. *el-Ferec ba'de's-şidde*. thk. Abbûd eş-Şalcî. 5 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdir, 1398/1978.
- Yılmaz, Abdulkadir. *Türk Kitap Sanatları Tâbir ve Istılahları*. 1 Cilt. İstanbul: Damla Yayınevi, 1. Basım, 2004.
- Dîvânu'l-Ferezdak*. thk. Ali Fâûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- Dîvânu'l-Hansâ'*. thk. Hamd Tammâs. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1425/2004.
- es-Siyer ve'l-cevâbât li ulemâ' ve eimmeti Umân*. thk. Seyyide İsmâîl Kâşif. 2 Cilt. Umman: Vezâretü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1406/1986.